

**XIINXALA FAYYADAMA KEYYATAA, QUB-GUDDEESSAAFI SIRNA
TUQAALEE BARATTOOTA KUTAA 11^{FFAA}: XIYYEEFFANNAAN
MANA BARUMSA QOPHAA'INAA SABBATAA**

YESHII ISHEETUU ABEJJEE

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) GUTTACHUUF
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF
DHIYAATE**

**YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA, KOOLLEEJJII NAMOOMAA,
QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIFI QUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OG-BARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYAA 2009

FINFINNEE

Galata

Hunda dursee Waaqa guddaa waa hundaa olii galanni haaga'u. Itti aansuudhaan mata-duree qorannoo kanaa filachuurraa jalqabanii hanga xumura qorannoo kanaatti nuffii tokko malee yeroo, beekumsaafi ogummaa isaanii osoo hinqusatin yaada gabbataa naa gumaachaafi akkan qorannoo kana seeran hojjadhuuf na qajeelchaa turan gorsaa koo Dr. Dinqeessaa Dheeressaa galanni ani qabuuf daangaa hinqabu.

Barsiisotaafi barattoota mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa Kutaa 11^{ffaa} barataniifi barsiisan yeroo isaanii aarsaa gochuun odeeffannoo qorannoo kanaaf barbaachisaa ta'e naaf kennaniifi hojjattoota mana kitaabaa Yuunvasiitii Addis Ababaa akkan ulaagaa kana guuttadhuuf haala naa mijeessan osoon hingalateeffatin hindarbu.

Itti aansuun Abbaa Manaa Koo Obbo Balaay Taganyeef akkaan qorannoo koo kana fiixaan baasudhaaf hanga dhumaatti na gargaruudhaan waan na jajjabeesaniif galatni koo onneerraa ta'u isaa ibsachuun barbaada. Akkasummas, namoota yaadan na jajjabeessaa turan hunda isaanii galaateeffachuun barbaada.

Baafata

Qabayyee	Fuula
Galata	i
Tartiiba Gabateewwanii	v
Jiibsoo	vi
Axareeraa	vii
Boqonnaa Tokko	1
1.1 Ariirrata Qorannichaa	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	3
1.4. Faayidaa Qorannichaa.....	3
1.5. Daangaa Qorannichaa	4
1.6 Hanqina Qorann	4
Boqonnaa Lama	5
2. Sakatta’a Barruu.....	5
2.1 Maalummaa Keeyyataa.....	5
2.2. Qubguddeessaa	6
2.2.1 Faayidaa Qubguddeessaa fayyadamuu.....	8
2.2.2 Sirna fayyadama qub guddeessa	9
2.3 Sirna Tuqaalee	14
2.3.1 Gahee Sirni Tuqaalee Barreeffama Keessatti Qabu	21
2.3.2 Fayyadama sirna tuqaalee.	23
2.3.2.1 Barreeffamni Qulqullummaa Akka Horatuuf.....	24
2.3.2.2 Gaaleewwaniifi Ciroowwan Walqabsiisuuf.....	25
2.3.2.3 Wanta Xiyyeeffannoo Barbaadan Ittiin Agarsiisuuf	25

2.3.2.4 Barreeffamni Haalan Akka Dubbifamu Nitaasisa.....	26
2.3.3 Hanqinoota Sirna Tuqaaleetti Fayyadamuu Dhiisuurra Maddan.	27
2.3.4 Gosoota Sirna Tuqaaleefi Faayidaa Isaanii	28
2.4 Sakatta'insa Barruuwwan Walfakkii	32
Boqonnaa Sadii	37
3. Malawwan Qorannichaa	37
3.1 Saxaxaa Qorannichaa.....	37
3.2 Madda Ragaalee.....	38
3.3 Tooftaa Funaansa Ragaalee	39
3.4 Mala Iddaatteessuu	39
3.4.1. Iddatta Barattootaa	39
3.4.2. Iddattoo Barsiisotaa.....	40
3.5 Malawwan Xiinxala Ragaalee	41
3.5.1 Qormaata	41
3.5.2 Afgaaffii	41
3.5.3. Bar-gaaffii	42
Boqonnaa Afur.....	44
4. Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee	44
4.1. Ibsa Waa'ee Odeeffannoo Kennitootaa	44
4.1.1. Ibsa Waa'ee Barsiisotaa	44
4.1.2. Ibsa Odeeffannoo Barattootaa Kutaa 11 ^{ffaa} fi Iddattoowwanii.....	44
4.2. Xiinxalaa Ragaalee Qormaataa.....	45
4.2.1 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Keeyyata Irratti.....	45
4.2.2 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Qubguddeessa Irratti	47
4.2.3 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Sirna Tuqaalee Irratti.....	48

4.3 Xiinxala Ragaalee Bargaffiifi Afgaaffii	51
4.4. Argannoo	62
Boqonnaa Shan	65
5. Gudunfaa, Argannoofi Yaboo.....	65
5.1. Gudunfaa.....	65
5.2. Yaboo (yaada Furmaataa)	67
Wabiilee	70
Dabaleewwaan	73

Tartiiba Gabateewwanii

Gabatee 4.1: Ibsa Odeeffannoo Barattoota Kutaa 11 ^{ffaa} Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa.....	44
Gabatee 4.2: Odeeffannoo Qormaata Barattootaaf Kenname Irraa Funaaname.....	45
Gabatee 4.3 Dogoggora Qub-Guddeessaa Mul'isu	47
Gabatee 4.4 Gabatee Ragaalee Qormaataa Sirna Tuqaalee Agarsiisu.....	49
Gabatee 4.5 Itti Fayyadaminsa Unka Keeyyataa, Qub-guddeessaafi Sirna Tuqaallee Barreeffama keessatti Rakkoo qabachuuf Dhabuu Barattootaarratti Raga Argame Ibsu	51
Gabatee 4.6 Qaaccessa Madda Rakkoo itti Fayyadama Unka Keeyyataa,Qub-guddeessafi Sirna tuqaaleerratti Barattootatti Gufuu Ta'uu Danda'an Hubachuuf Dhiyaate Qaaacceessuu	52
Gabatee 4.7 Odeeffannoo Mala Unka Keeyyataa Qub-Guddeessafi Sirna Tuqaalee Ittiin Barachaa Turan Xiinxaluuf Qophaa'ee Kan Qacceessu.	54
Gabatee 4.8 Qaaccessa Odeeffannoo Barattoonni Isaanii Keessatti Hammam akka bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaaleetti fayyadaman kan ibsu.	55
Gabatee 4.9 Qaaccessa Odeeffannoo unka keeyyataa Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Ergaa barreeffamaarratti Rakkoo Uumuusaa Akka Beekan Baruuf Dhiyaate Kan Ibsu	56
Gabatee 4.10 Qaaccessa Odeeffannoo Barattoonni unka keeyyataa,Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Bkka kamiifi kamfaarratti beekumsa Gahaa Qabaachuun Barreeffama isaanii keessatti Akka Itti Fayyadaman kan Agarsiisu.....	57
Gabatee 4.11 Qaaccessa Hanqinni Itti Fayyadama Qub-guddeessafi Sirn Tuqaalee Rakkoo Maalfaa Fiduu Akka Danda'an Beekuu Isaanii Baruuf Dhiyaate Kan Qacceessu.	58
Gabatee 4.12 Qaaccessa Faayidaawwan unka keeyyataa,Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Qaban Beekuuf Dhiisuu Isaanii Baruuf Dhiyaate Kan Ibsu.....	59
Gabatee 4.13 Qaaccessa Odeeffannoo Tooftaa unka keeyyataa Qub-guddeessaafi Sirna Tuqaalee Ittin Barreeffama Jiru Baruuf Kan Agarsiisu.....	60

Jiibsoo

Mata duree kana jalatti jechoota qorataan qorannoo ishee keessatti yaada ishee ittin ibsachuuf gargaaramte namoota biroo kan qorannoo kana dubbisaniif ifa akka ta'uufitti dhiyaate.

Q.G -----	Qub-Guddeessa
S.T-----	Sirna Tuqaalee
Dhib.-----	Dhibbeentaa
KBAO -----	Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo
K/B -----	Kitaaba Barataa
A ₁ -----	Afaan Dhalootaa
A ₂ -----	Afaan Lammaffaa
A.L.I.-----	Akka Laakkoofsa Itoophiyaa

Axareeraa

Xiyyeeffannaan qorannoon kana inni guddaan qaacceessa keeyyataa barattoota Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa Kutaa Ilffaa baratan qaaccessuurratti kan xiyyeeffateedha. Kaayyoo qorannoo kanaa galmaan ga'uuf malli qorannichaa barataafi barsiisa madda raga qorannicha ta'u iddata caraatti gargaaramun dhimma itti ba'ameera. Sababni isaas, odeeffannoon sassaabaman irra caalaa kanneen lakkoofsaafi dhibbeentadhaan ibsaman waan ta'aniifi. kana malees, mala qorannoo akkamtaafi hammamtaatis fayyadameera. Kunis oddeeffannoon funaanname af-gaaffiifi sakatta'a qormaatatin waansassaabameef jechaan qaacceffamuu isaati. qorannoo kana gaggeessuufis, ragaaleen barattootaa dhiba fi barsiisotarraa lama bifa bar-gaaffiifi af-gaaffiitin walitti qabameera. Akkasumas, qormaanni dubbisanii keeyyataa qubguddeessaafi sirna tuqaaleetti fayyadamuun bakka seerri afaanichaa eeyyamutti galchuun irra deebi'anii akka barreessaniif kennameef, rakinnoota barattoonni kun qaban agarsiisu qaacceffamee ibsi itti kennamee jira. Haaluma qaaccessi ragaaleerraa skka agarsiisatteti barattoonni keeyyataa qubguddeessaafi sirnoota tuqaaleetti haala sirrii ta'en akka barreeffama isaanii keessatti fayyadamaa hin jirretu hubatame rakinnoonni isaan biraatti argamanis, keeyyataa qubguddeessaafi sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan iddoo galuu qaban malee barreeffama isaanii keessatti galchuun itti fayyadamuu, tasumaa iddoo galuu qabutti osoo hin galchine dhiisuu isaanii fa'a. Wantoonni barattoota hanqina kanaaf isaan saaxilanis: keeyyataa qubguddeessaafi sirnoota tuqaalee akka qaama barreeffama tokkootti xiyyeeffannoo kennuufii dhiisuu, yemmuu barreeffama barreessan ofdhaggeeffachaa barreessuu dhiisuun ariitin barreessuu, barnoota sadakaa gaditti bu'uura cimaa dhabuu, barsiisonni yemmuu barsiisan xiyyeeffannoon barattoota hubachiisuu dhiisuu, barattoonni tajaajila tokkon tokko keeyyataa qubguddeessaafi sirnoonni tuqaalee qubguddeessaafi ooltufirratti beekumsa gahaa dhabuufi afaanicha beeka jechuun akka salphaatti ilaalun isaanii isaan gurguddoodha. Ogummaa barattootaa itti fayyadama keeyyata, qubguddeessaafi sirna tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan kana guddisuuf, seera itti fayyadamafi tajaajila tokkon tokko keeyyataa qub-guddeessaafi sina tuqaalee ooltuf barsiisu, irra deddeebin shaakalchisuufi tooftaa barataa giddu galeeffatettifi unka keeyyatatti gargaaramuun barsiisuun hanqina kanarraa isaan baraaruf filatammaa

Boqonnaa Tokko

1.1. Seensa

Boqonnaan ariirrata qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, faayidaa qorannichaa, daangaafi hanqina qorannichaa of jalatti qaba. Mata dureewwan kanneeniifis ibsi akka armaan gadiitti tartiibaan dhiyaatee jira.

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Afaan Oromoo afaan barnoota kanneen keessaa tokko yammuu ta'u, manneen barnootaa Oromiyaa baay'ee keessatti, sadarkaa jalqabaa kasee hanga Kolleejjiiwwan Barsiisota Oromiyaa keessattis, akaakuuwwan barnootaa garri caalaan isaanii Afaan Oromoon kennamu. Manneen barnootaa sadarkaa 2^{ffaa} Oromiyaa baay'ee keessatti akka akaakuu barnoota tokkootti kan baratamu yeroo ta'u, yuuniversityiwwan biyyittii muraasa keessattis akka dirree qorannoo digirii jalqabaafi digirii 2^{ffaa}tti kennama.

Haata'u malee, barattoonni Afaan Oromootiin barataniifi Afaan Oromoo baratan ogummaalee afaanii garagaraan hanqinaalee adda addaa agarsiisu. Ogummaa afaanii keessaa ogummaan barreessuu isa tokko yemmuu ta'u ogummaan kunis barreessuu yookaan qubeessuu danda'uu qofaan kan murtaa'u osoo hin taane, wantoota ogummaa kana keessatti hammataman keessaa tokko unka keeyyataa, qub-guddeesafi sirna tuqaalee immoo barreefamni tokko ergaa sirrii ta'e akka dabarsuufi dabarsuu hin dandeenyeef gahee guddaa qabu .(Misgaanuu,2011)

Akka yaada barreessaa kanarraa hubatamuutti keeyyataa, qub-guddeessaafi sirnooni tuqaalee ergaa barreeffaman gargaaramuun dabarfachuun barbaadame tokko keessatti adeemsa mataa isaa qabaachuufi iddoo olaanaa kan qaban ta'uu isaaniiti. Afaan haala gaarii ta'een dubbachuu beekuuf seera afaanichaa beekuun itti fayyadamuun tokko miti. Dhimma kana gama afaan dubbiifi barreeffamaatiin yoo ilaalle, karaa barreeffamaatiin kan dogoggora uuman namoota afaan hinbeekne qofa osoo hintaane namoota afaanicha dubbatan birattillee barreeffaman ergaa dabarfachuu keessaa dogoggorri unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirnoota tuqaaleetti seeraan ala bakka galuu qaban malee galchuun barreeffama keessatti fayyadamuufi tasumaa itti fayyadamuu dhisuu bal'inaan nimul'ata .(Tafarii,1998)

Sababa amaloota barreeffamaarraa kan ka'e barreeffama barattoota keessatti dogoggoori hagam nu mudachaa jira. Kanaafuu, rakkiinoota jiran kanaaf furmatni barbaachisaa ta'uu isaa waan itti amanameef, qorattuun mataduree kana filachuun irratti hojjachuuf kan ishee kakkaasee isa tokkoofi isaa jalqabaati. .

Qorannoon kun haala baruufi barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} Mana Barumsa Qophaa'ina Sabbataa keessatti itti fayyadama unka keeyyataa ,qubguddeessaafi sirnoota tuqaalee irratti rakkiinoota nu mudachaa jiran addaan basuudhaan akka gara fuula duratti rakkiinoota kanaaf furmaata argamuuf kan taasifamudha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Barreeffamni tokko walqunnamtii hiika qabeessa ta'e barreessaafi dubbisaa gidduutti uumuuf yaadni haala ifa ta'een qindaa'ee dhiyaachuun barbaachisaadha. Kanaafuu,unki keeyyataa, qubguddeessaafi sirni tuqaalee fayyadamuun barreeffama keessatti amaloota qubguddeessaafi sirna tuqaalee beekuun baay'ee barbaachisaadha.

Mataduree kana filachuuf, kan na kakaase, barattoonni mana barumsaa Qophaa'ina Sabbataa kutaa 11^{ffaa} qubguddeessaafi sirna tuqaalee fayyadamuun barreessuu keessatti batattoonni hanqina qabaachuun isaanii waan na qunnameef. Akkasumas, dandeettiwwaan afaanii ilaalchisuun mul'atu akka dogoggora salphaatti yookaan xiqqootti waan ilaalamuuf, qorannoon dhimma kana ilaalchisuun akka Afaan Oromootti bal'inaan taasifamee hinjiru waan ta'eef.

Kanaafuu, qorannoon kun rakkoo barattoonni mana barumsaa Qophaa'ina Sabbataa kutaa 11^{ffaa} haala fayyadamiinsa unka keeyyataa, qubguddeessaafi sirna tuqaaleerratti qaban madda rakkinichaa addaan baasuufi rakkoo jiraniif furmaata barbaadudha. Akkasumas, odeeffannoo mana barumsaatii funaanamerratti hunda'uun tooftaa yookaan furmaata bu'a qabeessa lafa kaa'uudha.

Akkasumas, Afaan Oromoon barreessuu keessatti seerota afaan kun of keessaa qabu hordofuun barreessuun dirqama raawwachuun eegamuudha. Dirqama eegamu bahuuf immoo dhimmoota raawwatamuu qabu adda baasanii beekuufi hanqina dogoggorri kun fidu maal akka ta'e dursanii beekuun barreessaarraa eegama. Kanumaan walqabatee,

qorannoo kana keessatti qorattuun gaaffilee bu'uuraa armaan gadii nideebisti jedhamee amanama:

1. Barattoonni Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa kutaa 11 fayyadama keeyyataa irratti maal fakkaatu?
2. Qormaata kennameef keessatti barattoonni qubguddeessa seeraan itti gargaaramanii jiruu?
3. Barattoonni barreeffama isaanii keessatti sirna tuqaalee akkamin itti fayyadamu?
4. Barattoonni sirna tuqaalee hagam shaakalu?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa, qormaata barattoota ija fayyadama keeyyataan, qubguddeessaaniifi sirna tuqaaleen xiinxaluun bu'aa isaa ka'uu; yammuu ta'uu, kaayyoowwan gooreen armaan gaditti taa'anii jiru.

Kaayyoowwan Gooree Qorannichaa:

1. Ogummaa keeyyata barreessu barattoota adda basu.
2. Fayyadam qubguddees barattoota adda basu.
3. Barattoonni barreeffama isaanii keessatti sirna tuqaalee seeraan fayyadamuufi dhiisuu isaanii adda baasuu.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Fayyidaa qorannoon kun qabu keessaa inni guddaan hanqina itti fayyadama keeyyataa, qubguddeessaafi sirna tuqaalee barreeffama barattoota Afaan Oromoo mana barumsichaa keessatti mul'ataan addaan baasuudhaan sirreeffamni barbaachiisaa ta'e akka fudhatamu beekumsa laachuun kaayyoo kanaati. Haaluma kanaan, bu'aa qorannoo kana irraa qaamoleen armaan gadii fayyadamtoota nita'u. Isaanis:

1. Barattootni kutaa 11^{ffaa} seera barreeffama Afaan Oromoo keessatti dogoggorri fayyadamuu unka keeyyataa barreessuu, qubguddeessaafi sirna tuqaalee erga dabarsuu barbaadame faalleessuu akka danda'u hubachisuun barreeffama keessatti itti fayyadama unka keeyyataa barreessuu, qubguddeessaafi sirna

tuqaalee irratti of eegannoo barbaachisaa ta'e akka godhamu yaalii gochuudhaan akka baratan gochuu.

2. Namoota mata duree kanarratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka ka'umsaatti isaan gargaara.
3. Barsiisonni mana barumsaa qophaa'ina sabbataa hanqinaalee gama fayyadama keeyyataa, qubguddeessaafi sirna tuqaaleen barreeffama barattoota irratti mul'atan irratti xiyyeeffatanii hojjechuun bu'aa akka argamsiisan nigaragaara.

Haaluma kanaan, barattooniifi barsiisonni mana barnoota qophaa'ina sabbataa bu'aa qorannoo kana irraa fayyadamoo akka ta'aniif koppiin tokko mana barnootaa, mana dubbisaa keessa taa'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Daangaan qorannicha kanaa barreeffama barattoota mana barumssaa qophaa'ina sabbataa kutaa 11^{ffaa} bara2009 barachaa jiran irratti ta'ee, fayyadama keeyyataa barreessuu,qubguddeessaafi sirna tuqaalee barreeffama barattoota mala iddattoo mijaawaatiin fudhatamanirratti xiyyeeffata. Qorannoon kun Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa kutaa 11^{ffaa} irratti kan xiyyeeffachuu danda'eef, qorattuun mana barnootaa kana keessatti waan barsiistuufidha.

1.6 Hanqina Qorann

Hanqini qorann kun qabu Inni biraan, barattoota kutaa 11fi Mana Barnootaa Qophaa'ina Sabbataa qofa irratti xiyyeeffachuun mataamti isaa hanqina ta'uu danda'a. sababni isaa, osoo bal'inaan gaggeeffamee bu'aa kana irra caalu fiduu danda'a waan ta'eefidha.

Boqonnaa Lama

2. Sakatta'a Barruu

Qorannoon kun kan gaggeeffame Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa keessatti barattootni kutaa 11^{ffaa} haala itti fayyadama keeyyataa, qubguddeessaafi sirnoota tuqaalee irratti rakkinoota jiraan akkamiin akka hir'isuun dandaa'amuufi rakkinoota kanaaf furmatni gara fuuladuraatti maal gochuuf akka dandaa'amu furmataa akka ta'uufi kan gaggeefamedha. Haaluma kanaan, boqonnaa kana keessatti yaada hayyoonni adda addaa lafa ka'aniifi qorannoowwan kanaan dura mata duree kana fakkaatanirratti gaggeeffamtu sakatta'ama.

2.1 Maalummaa Keeyyataa

Tuutni jechootaa haala seera qabeessa ta'een walitti qindaa'anii akka hima yaada guutuu ta'e dabarsan, akkasuma keeyyannis tuuta himootaa yaada handhuura ta'e babal'isaniifi ijaaran irraa kan uumamu(Mitikkuufi Tashoomaa, 1994). Geetachoo (2009) gama isaatiin keeyyanni tuuta himootaa kan hima ijoo tokko irratti barreeffamudha. Yaadawwan lamaan kanneen yeroo ilaallu, keeyyata jechuun himoota lamaafi lamaa ol irraa kan ijaaramu ta'ee, kan yaada ijoo tokko irratti xiyyeeffatudha.

As keessatti, keeyyatni yaada cimaa tokko qofa kan dabarsu ta'uu isaati hubanna. Yaadoleen xixiqqoon yaada cimaafi handhuura ta'e sana wajjin dhufan isuma jabeessuuf kan galanidha. Himni inni yaada handhuura ta'e sana qabatee argamu immoo, hima ijoo jedhamee beekama(Mitikkuufi Tashoomaa, 1994).

Brumfit (1991) Yemmuu ibsu, unka keeyyataa fayyadamuun barreessuun, bakka bakkatti garaagaarummaa guddaa qaba. Garuu keeyyatatti fayyadamuun seerota barreeffamaa tokko akka qulqullummaa isaa eeggatee dubbisaa biraan akka gahamuuf hedduu barbaachisaa ta'a jedha.

Barreessittoonni yaada isaanii keeyyataa keessatti qoodanii ibsu. Kunis, dubbisitoonni yaada isaanii salphaatti hordofanii hubachuufi nigargaara.

Akkuma himni jechootarraa ijaaramu keeyyanni immoo qindaa'ina himootaattin ijaarama. Barreessittoonni adda addaa keeyyataafi hiika laataniiru. Akka''Cambridge international dictionary of english''jedhutti keeyyanni barreeffama gababaa ta'e hima tokko yookiin tokko ol kan qabuufi bo'oo haaraa irratti kan jalqabamudha.

Himoonni keeyyataa tokko keessa jiran walitti hidhachuudhaan (rarra'uudhaan) yaada ijoo achi keessatti ka'e sana guddisaa deemu.keeyyanni yaada ijoo tokko qofa kan keessumeessu waan ta'eef himoota baay'ee hedduu ta'an itti naquun humna isaatii ol ta'a.

Keeyyanni sadarkaalee ogummaan barreessuu itti gabbifamu keessa isa tokko. Ogummaa keeyyataa gaarii tokko brreessuu gonfachuufis hubannoon keeyyatarratti qabnu barbaachisaa dha.

Mata duree barbaanne irratti yommuu yaada keenya ibsannu yaada sana cimsuufi fudhatama argachuu isaafi muuxannoo dhuunfa keenyaa yookaan kan nama biraatti gargaramne ibsachudhaafi nu fayyada

Yommuu yaada haaraa ta'e tokko barattootafis ta'e dubbistoota keenyaaf dhiyeessinu keessumaayyuu yoo yaadni sun fudhatamuufis ta'ee hubatamuufi ergaa keenya ifa taasisuuf itti fayyadamna.

2.2. Qubguddeessaa

Qubguddeessa jechuun mallattoolee barreeffama afaan tokko keessatti bakka barbaachisaa ta'anitti galuun ergaa barreeffama afaan sanaa akka inni haala gaariin darbu kan taasisudha. Beektonni yookaan hayyuuleen maalummaa qub-guddeessaarratti barreeffama adda addaa yammuu dhiyeessan yaada kanatti fufee jiru ta'a.

Sanford (1977:287) akka ibsutti,“Qub-guddeessa jechuun, bakkeewwaan qubguddeessaa barbaachisanitti, seera qub-guddeessaa fayyadamuun, qubeewwaan barreeffaman keessaa kanneen xiyyeefannoo akka argatan barbaanne sanaa, keessaa adda gochuun guddisuudha”.

Yaada armaan olii kanarraa akka hubannutti, qubguddeessi bakkeewwaan barreeffamni keenya xiyyeeffannoo akka argatan barbaanne sana seera qubguddeessaarratti fayyadamuun namni akka waanta barreeffame sana salphaatti nuuf hubatu jechuun ibsa.

Warriner.(1977:115) akka ibsutti, “Qub-guddeessi jechoota barbaachisoo ta’anitti mallattoo gochuuf, jalqaba himaarratti galuun kan nu tajaajiluudha. Akkasumas, qub-guddeessis ta’ee sirni tuqaalee wanta barreessan tokko jechuu barbaade dubbisaan haala gaarii ta’een akka hubatuuf gargaara.”

Yaada hayyuu kanarraa akka hubannutti qubguddeessi akkuma sirna tuqaalee barreeffamni keenya namaan akka dubbifamu danda’ufi qulqullummaa gaarii akka qabaatuuf, bakkeewwaan barbaachisoo ta’aniifi jalqaba himootarratti kan itti gargaaramnuufi wanta barreessaan tokko jechuu barbaade, dubbisaan haala ifa ta’e fi gaarii ta’een akka hubatu kan gargaarudha jechuun ibsa.

Michig (1998:162) Qub-guddeessa yammuu ibsu, “Qub-guddeessa fayyadamuun akkasumas, barreessuun bakka bakkatti garaagarummaa guddaa qaba. Garuu qub-guddeessi seerota murtawaa kan mataa isaa danda’e qaba³”.

Alamirew (2008:114) qub-guddeessa yemmuu ibsu, “Qub-guddeessa himni tokko caalaatti hiika gaarii akka qabatuf gargaara.qub-guddeessi dubbisaan barreeffama tokko haala gaarii ta’een akka hubatamuuf akka dubbisuuf yoo barreessuufi akkasumas,dubbisaan barreeffaicha haala salphaa ta’een akka habatuf,kan gargaarudha⁴”.

Sanford (1977:342) qub-guddeessa yemmuu ibsu, “Qub-guddeessi qubeewwaan xixiqqoo keessaa ijaan akka hubatamu godha yookaan ija harkisa. Sababa kanarraan kan ka’e, qub-guddeessi xiyyeeffannoo adda qubeewwaan jiran keessaa akka argatu taasisa jechuudha.Akkuma beekamu, qub-guddeessi jalqaba himaafi bakkeewwaan barbaachisoo biratti galuun isaa faayidaa guddaa qaba⁵”.

Qubeen barreeffama Afaan Oromoo keessatti tajaajilan bakka lamatti qoodamu. Isaan keessaa qub-guddeessi isa tokkodha. Geetaachoo (2009:163)n maalummaa qub-guddeessaa yoo ibsu,“Jechi qub-guddeessa jedhu jechoota qubeefi guddaa kan jedhaman irraa kan uumame ta’ee, kunis jecha tishoo kan jechoonni lama walitti hidhaman irraa

uumame. Qub-guddeessi barreeffama keessatti faayidaa adda addaa kenna”jedha. Barreeffama keessatti bakka barbaachisutti qub-guddeessatti fayyadamun barreessuun xiyyeeffannoo agarsiisa.

Kana malees, caasaa himaafi jechootarratti ka’umsi isaanii yeroo mara qub-guddeessadha. Ergaa dabarfachuun barbaadame tokko haala mijataa ta’een dabarfachuun keessatti akkaataan itti fayyadama qub-guddeessa barreeffamicha keessatti itti tajaajilamanii murteessaa ta’u isaati. Keessattiyyuu maqaawwan kanneen akka maqaawwan gaarreenii, Biyyaa, Magaalaa, Lagaa, Maqaa dhuunfaa dhala namaa, Uummataa, Tibbootaafi wkf qub-guddeessan eegalu jedhu (Sanbatoofi Tasfayee, 1993:22). Yaaduma kanarraa ka’uun, qub-guddeessi barreeffama keessatti sirna tuqaalee waliin walitti dhufeenya guddaa qaba. Kana jechuun barreeffamni sirna tuqaaleefi qub-guddeessa haala seerri afaanichaatin ofkeessa hinqabne mudaa horata. Hanqina kana furuuf hariiroo sirni tuqaalee qub-guddeessa waliin qaban beekuun barbaachisaadha. Sirnoota tuqaalee qub-guddeessa waliin hariiroo qaban keessayis: tuqaa, mallattoon waraabbii dachafi mallattoon gaaffii kanneen qub-guddeessa walin hariiroo cimaa qabaniidha.

2.2.1 Faayidaa Qubguddeessaa fayyadamuu

Qub-guddeessi ergaa barreeffama afaan tokko barreeffamaan darbu keessatti faayidaa guddaa qaba. Faayidaa qub-guddeessi barreeffama keessatti qaburratti hayyonni (bektonni) dhimma kanarratti yaada isaanii yammuu ibsan haala armaan gatii kanaan ta’a.

Michig (1998:162) yemmuu ibsu, “Qub-guddeessa fayyadamuun barreessuun, bakka bakkatti garaagarummaa guddaa qaba. Garuu, qub-guddeessaa fayyadamuun seerota murtawaa kan mataa isaa danda’e qaba. Akkasumas, faayidaan qub-guddeessi ergaan barreeffama tokko akka qulqullummaa isaa eeggatee dubbisaa biraan akka gahamuuf hedduu barbaachisa⁶”.

Yaada hayyuu kanarraa akka hubannutti, qub-guddeessaa fayyadamuun barreeffamni haala qulqulluu ta’en akka dubbifamuufi seeronni qub-guddeessaa kunis, kan mataa isaanii danda’an jiratullee bakka bakkatti adda addaa akka ta’an ibsa.

Tashoomaa (1994:55) yemmuu ibsu, “Qubeen Afaan Oromootiif moggaafame bakka lamatti hiraama: qubee guguddaafi qubee xixiqqaa. Isaan kun lamaan yeroo barreeffaman, akkasumas wal-makanii utuu hin ta’ in seera eeganii ti. Fakkanyaaf, qubee guddaafi qubee xiqqaa wal-keessa seera malee makuun hin sirratu. Jecha ykn hima ykn yaada tokko yeroo barreessinu, callisnee qubee guddaadhaan ykn xiqqaadhaan akkuma fedhanitti hin jalqabamu. Jechi Qub-guddeessa jedhu jechoota ‘qubee’ fi ‘guddisuu’ jedhaman irraa moggaafame. Hiikni isaas, haala ykn hojii qubee guddaatiin barreessuu ykn katabuu, qub-guddeessuu jedhu argisiisa.

2.2.2 Sirna fayyadama qub guddeessa

Akkuma kanaan, hallii fi bakki qubee guddaatti maa’iin (dhimmi) itti bahamu akka kanaa gadiitti kenname ta’a.

Hima jalqabuuf gargaara: Jechi himni tokko ittiin jalqbu yeroo hundumaa qubee guddaadhaan jalqaba. Fkn. Abbaan kee eenyu? Hima kana keessatti, jechi “abbaan” jedhu himicha waan jalqabeef qubee guddaan ‘A’ tiin akka jalqabame hubanna.

Maqaalee dhuunfaa barreessuuf gargaara

Maqaaleen waamsaa hundinuu qubee guddaatiin jalqabamu. Isaan kun akka gosa isaanitti asitti aananii dhiyatu.

Maqaa waamsaa adda addaa: Maqaan namootaa, iddoo (bakkaa), Godinaalee, biyyootaa, afaanotaa, ji’oota, Guyyootaa, biyyootaa, Baroota seena-qabeeyyii, dhaabbilee adda addaa, amantilee fi k.k.f, yeroo barreeffaman qubee guddaadhaan jalqabamu. Baal’inaan armaan gaditti ka’amanii jiru.

Maqaa namaa: Jalqabni maqaa waamsaa namootaa qubee guddaadhaan jalqaba.

Fkn. Abishee Garbaa, Elemoo Qilxuu, Taaddasaa Birruu, Abdullaahii Ganamoofi k.k.f.

Maqaa ardii: Maqaawwaan ardilee jalqabarratti qubee guddaan eegalu.

Fkn. Afrikaa, Awurooppaa, Ameerikaafi k.k.f.

Maqaa biyyaa: Jalqabni maqaa biyyaa qubee guddaan barreeffama.

Fkn. Oromiyaa, Somaaliyaa, Kanaadaa, Jarmaniifi k.k.f.

Maqaa afaanotaa: Afaanonni yeroo barreeffaman jalqabni isaanii qub-guddeessaan eegala. Fkn. Afaan Oromoo, Afaan Amaaraa, Afaan Ingilizi fi k.k.f.

Maqaalee kutaalee bulchinsaa: Godinaaleen yemmuu barreeffaman jalqabni isaanii qub-guddeessaan eegalu. Fkn. Oromiyaa, Amaaraa, Tigriyii

Maqaa Godinaalee: Maqaaleen kutaalee bulchiinsaa adda addaa qubee guddaan eegalu.

Fkn. Boorana, Arsii, Baalee, Harargee fi k.k.f.

Maqaa magaalotaa: Maqaaleen magaalotaa beekamoo ta'anii qubee guddaan eegala.

Fkn. Finfinnee, Adamaa, Dirree Dhawaa, Naqamtee fi k.k.f.

Maqaa waktilee: Maqaan waqkilee jiranii qubee guddaan jalqabuun barreeffamu.

Fkn. Birraa, Arfasaa, Ganna, Bona

Maqaa Ji'oota waggaa: Maqaaleen ji'oota waggaa keessa jiranii yemmuu barreeffaman qubee guddaan jalqabuun barreeffamu.

Fkn. Amajjii, Guraandhala, Bitootteessa, Ebla, Caamsaa Waxabajjii fi k.k.f.

Maqaa guyyoota torbanii: Maqaan guyyoota torbanii yemmuu barreeffamu qubee guddaan eegalun barreeffama. Fkn. Wiixata, Kibxata, Roobii, Kamisa fi k.k.f.

Maqaa ayyaanota waggaa: Maqaan ayyaanota waggaa yemmuu barreeffaman jalqabni isaanii qubee guddaan eegalun barreeffamu. Fkn. Guyyaa Cuuphaa, Arafaa, Ayyaana Buttaafi k.k.f.

Maqaa tuutaa: Maqaan tuutaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan eegalun barreeffamu. Fkn. Gartuu Baandiifi Do'ii Gadaa, Paartii Tokkummaa Oromiyaa.

Maqaa Amantiilee: Maqaan amantiilee adda addaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan jalqabun barreeffamu. Fkn. Waaqeffataa, Kiristaana, Islaamafi k.k.f.

Maqaa sabaafi qomoo: Maqaaleen sabaafi qomoo yemmuu barreeffama qubee guddaan jalqabun barrffamu.

Fkn. Oromoo, Amaaraa, Tigreefi k.k.f.

Jeechoota maqaalee waamsaarraa bahan

Jechoota maqaalee waamsaarraa bahan; jechuun, jechootni maqaa biyyotaa, maqaa iddoo ykn maqaa amantiilee fi k.k.f ofitti fudhatan, yeroo barreeffaman qubee guddaadhaan jalqabamu.

Fkn.Hiika Oromoo, Konkolaataa Jaappaan, Nama Baalee, Buunaa Jimmaa fi k.k.f.

Maqaa waamsaa fi maqaa moggaasaa

Maqaan waamsaa fi maqaan moggasaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan eegalun barreeffamu.

Fkn. Abbaa Bokkuu, Doktor Tolasaa, Ministeera Industirii fi k.k.f.

Maqaa Jaarmolii ykn dhaabbilee

Maqaan jaarmolii ykn dhaabbilee adda addaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan eegalun barreeffamu.

Fkn. Waldaa Gargaarsa Oromoo. - Dhaabbata Karoora Magaalota Oromiyaa fik.k.f.

Biroo Qonnaa Oromiyaa.

Maqaa dhaabbilee barnootaa

Maqaan dhaabbilee barnootaa adda addaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan jalqabun barreeffamu.

Fkn. Kolleejjii Qonnaa Amboo. -Yunivarsitii Qonnaa Haaromayaa. Mana Barnootaa Sadarkaa Lammaaffaa Gimbii fi k.k.f.

Bakka uuma ji'ogiraafii

Bakkeewwaan uumaa ji'ogiraafii adda addaa yemmuu barreeffaman qubee guddaan eegalun barreeffamu.

Fkn. Soof Umar, Tulluu Walal, Gaara Mul'ataa, Madda Walaabuu fi k.k.f.

Walitti dhufeenya maatii

Gurmuu maatii ykn walitti hidhatiinsaa maatii agarsiisuuf qubee jalqabaa gub-guddeessaan barreessuu qabna. Maqaaleen akkasii, walitti dhufeenya ykn firoma miseansota maatii tokko mul'isu.

Fkn. Aadde Caaltuu, Akkoo Badhaasaa, Aadaadaa, Sooreetti fi k.k.f.

Maqaa bakka maqaa nama bu'u barreessuuf

Maqaaleen tokko tokko nama tokko qofaaf oolanii, bakka maqaa nama sanaa fudhachuudhaan kan maayii baasan ni jiru. Isaan kunis, yeroo barreeffaman qubee guddaadhaan jalqabamuu qabu.

Fkn. Gooftaa, Abbaa Saayaa, Giiftii, Dura Taa'aa fi k.k.f.

Namootni maqaalee akkasiitiin waamaman maqaa biraas ni qabu. Fakkeenyaaf, 'Gooftaa' maqaa jedhuun namni waamamu, Caalaa, Badhaatuu, Mohaamad fi k.k.f. maqaa jedhu qabaachuu ni danda'a. Egaa, Gooftaa maqaan jedhu bakka maqaawwaan kanneenii galu danda'a.

Jecha hunda-gayii barreessuuf

Jechi hunda-gayii (hunda-qabduu) (general word) oggaa akka maqaa waamsaatti gargaaru, qubee guddaadhaan jalqaba.

Fkn. Baha Oromiyaa, Dimookiraatawaa fi k.k.f.

Fakkeeniyota armaan olitti ilaalle keessatti, baha kan jedhu kallattii murtaawe tokko utuu hin ta'in, kallattii bahaa hunda agarsiisa. Garuu, yeroo Baha Oromiyyaa jedhu, naannoo murtaa'aa qofaatti akeeka malee bakka biro ta'uu hin danda'u.

Ijoo dubbii mata duree barreessuuf

Qubee guddaan jechoota jajjaboo (ijoo dubbii) mata duree barreeffamaa keessatti argaman beeksiisa. Jechootni mata duree barreeffamaa keessatti akka ol, gad, irra, jala, gara fi k.k.f. gudunfituu yoo, fi, yookaan, garuu, malee fi k.k.f. qofaadha. Tarii, yoo baay'inni qubee iddo-qabduu fi argamanii shani ol ta'e, qubee guddaadhaan jalqabamuun waan waayyu fakkaata.

Fkn. Abbaa Gammachiisii fi Hog-barruu Oromoo.

Sirni Diimokraasii Kennaa moo mirgaa?

Misoomaan Dagaagaadhaaf Hojjechuu Qabna.

Mata dureewwaan fakkeenyaaf kennaman kana keessatti, jechootni jala maraman iddoo-qabduu fi gudunfituu waanta'aniif qubee guddaadhaan hin katabaman.

Iddoo-qabduuf gudunfituu

Iddoo qabduuf gudunfitu yoo jalqaba mata duree barreeffamaatti argaman, qubee guddaadhaan jalqabamu.

Fkn. Hamma Dhiiraa ilaalanii Foon Muru.

Kan Ofii Gatani Kan Biraaf Falmuu.

Gara keenya kottaa.

Akkuma fakkeeniyota armaan oliirraa arginu, jechootni gara,hamma, kan fi k.k.f. jedhaman iddoo-qabduu ykn gudunfituu yoo ta'an iyyuu, jalqaba mata duree waan dhufaniif qubee guddaadhaan jalqabamu.

Mata duree Gaazeexaa keessatti: Mata duree ykn ijoo dubbii Gaazeexaa keessatti yeroo barreessinu, haala birootiin utuu barreeffamanii ni argamu. Innis, qubee jecha mata

duree tokko jalqabuu fi maqaalee waamsaa mata duree sana keessatti argaman qofaa qubee guddaadhaan jalqabuufi warra kaan qubee xixiqqaadhaan barreeffamu qabu. Kunis, kan ta'u danda'eef, mata duree gaazeetaa keessattiskennamu waan akka himaatti kaa'amuuf. Fkn. Konkolaataan garagalee midhaa geessise. Mormitoonni Mootummaa ibsa baasaan. Jilli Oromiyaa do'annaa hojii gochuuf gara Ameerikaatti qajeele.

Akkuma fakkeenya mata duree gaazeexaa armaan olitti kennaman irraa hubachuun danda'amu, maqaalee waamsaarraa kan hafe qubee jecha jalqaba mata duree malee warri hafan hundanu qubee guddaatiin hin jalqabamu.

2.3 Sirna Tuqaalee

Sirna tuqaalee jechuun mallattoolee barreeffama afaan tokko keessatti bakka barbaachisaa ta'anitti galuun ergaan barreeffama afaan ittiin dhihaatee akka inni haala gaariin darbu taasisaniidha. Bektoonni yookaan hayyuuleen maalummaa sirna tuqaaleerratti barreeffama adda addaa maalummaa sirna tuqaaleerratti yammuu dhiyeessan yaada kanatti fufee jiru ta'a. "Afaan tokko yemmuu barreeffamu, sirni tuqaalee ofii isaa qabachuun barbaachisaa ta'a. Kanaaf, mallattooleen buufataa (sirna tuqaalee) barreeffama Afaan Oromoo keessatti gargaaran adda addaa ni jiru. Sirni buufataa jechuun, barreeffama tokko mallattoo buufataa beekamoo ta'aniin kaasuu, kaasuutti qooduuf sirna nu gargaarudha" (Tashoomaa, 1994:14).

Yaada armaan olii kanarraa kana hubannuu sirni tuqaalee barreeffama tokko keessatti faayidaa guddaa kan qabu ta'u isaati. Kanumaan wal qabsiisun sirna tuqaalee jechuun, "Haala boqatuun yookaan himni tokko yoo ijaaramu kan ittiin fayyadamnu mallattoo adda addaati" jechuun ibsa (Waasane, 1996:210).

Ibsa armaan olii kanarraa kan hubatamu sirni tuqaalee ergaa barreeffamaan dabarsuu keessatti mallattoolee hedduuminaan fayyadaman ta'ee, itti fayyadamni isaa haala ergaa barreessaan dabarfachuuf barbaaderratti kan hundaa'u ta'u isaati. Hima tokko ijaaru keessatti sirni tuqaalee mallattoo milkaa'ina erga barreeffama sana haala barbaachisaa ta'een bakkaan gahuudha. Ergaa tokko barreeffamaan dabarsuu keessatti sirni tuqaalee baay'ee barbaachisaadha.

Warriner (1977:196) sirna tuqaalee yemmuu ibsu,”Sagalee dubbii yookaan afaaniin dubbannu keessatti dibbeen sagalee keenyaa bakka dubbii/sagaleen/ itti gargaar ba’u/ adda citu yookaan itti xumuramu beekuu dandeenya. Garuu, wanta barreeffamaan jiru tokko haala kanaan adda baafachuuf, sirna tuqaaleerratti hunda’uun hiikni barreeffamichaa akka ilaallu taasisa jedha. Egaa sirna tuqaalee barreeffama keessatti gargaaramuun, namni barreeffama keenya dubbisu,haalan hubachuuf yookaan qayyabachuuf nu gargaara. Kanaaf,sirna tuqaalee bakka barreessaan hin jirretti, yaada barreessaa sana haala gaarii ta’een hubachuuf, kan nu gargaarudha”.

Sanford (1977:287) sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirnni tuqaalee hedduun isaanii himni tokko akkamiin akka dubbifamanif kan gargaarudha. Fakkeenyaaf, mallattoon gaaffii (?) himni tokko gaaffii akka ta’e ibsa akkasumas, mallattoon tuqaa (.) himni tokko akka xumarama agarsiisa”.

Thorn (2007:100) sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirna tuqaalee jechuun, mallattoo tuqaa, qoodduu fi mallattooleen kanneen biroo barreeffama keessatti bakka barbaachisa ta’etti kan galaniidha. Kana yeroo jennu, sirna kana salphumatti kan ilaallu miti. Sababni isaas, hundi isaanii sababa galanii qabu waan ta’efi”.

Michig (1989:167) sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirni tuqaalee jechuun, hiika himaa irra caalaatti ifa gochuufi waliin dubbii irra caalaatti ifa gachuuf kan barbaachisudha. Sirni tuqaalee dubbiiwwan walxaxoo ta’an addaan kutuun akkasumas,haala dubbii keenyaa ol kaasuufi gadii buusuun, haala barreeffama keenyaa yookaan haala dubbii keenyarra caalaatti ifa gochuuf,kan nu gargaarudha jedha.Itti dabalunis, sirna tuqaalee kan fayyadamnu wanti nuti barreessinu yookaan nuti dubbannu tokko hiika guutuu akka qabatufi himni akka barreeffamuf agarsiisa¹⁰”.

Alamirew (2008:117) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu,”Sirni tuqaalee dubbisaan tokko haala salphaa ta’een barreeffamicha akka ilaaluufi hubatuf akkasumas, barreeffamichi sirnoota tuqaalee adda addaan akka ifa ta’uf kan gargaarudha”.

Sanford (1977:354) sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirni tuqaalee hiikti barreeffama tokkoo ifa akka ta’uf, gargaara. Sirnoonni kun warri kan dhuma himarratti galuun

yemmuu gargaaran, kanneen biroo immoo himni sun haala gaarii ta'een akka dubbifamuuf gargaaru, kanneen hafan immoo sadarkaa barreeffama waan ta'aniif tajaajila adda addaa qabu”.

Aragaw (1999:363) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu “Magalaan Finfinnee ifa tiraafikaa yookaan mallattoo dhaabinsa tokko malee jiraatti jennee yoo xinxallu yookiin yaannu, gutummaa guutuutti jeequmsa ta’a. Bu’aan barreeffama sirna tuqaalee malee barreeffame tokkos, seera tiraafikaa kanaa waliin hedduu wal-fakkaata. Sirni tuqaalee barreeffama tokko keessatti dubbisaan barreeffamichaa salphaatti wanta barreessaan sun jechuu barbaade (ibsuuf yaale) karaa itti agarsiisa. Akkasumas, sirni tuqaalee jecha dubbii afaanii walitti qabuun, sochii qaama dubbii afaanii keessatti mula’atu barreeffama keessatti fayyadamuuf, bakka sagaleen ol ba’uu fi gad bu’uutti, bakka sagaleewwan muuziqaa itti mul’atuu fi yaa’aa walaloowwanii gurmeessuun hiika gaarii kennuun gargaaru”.

Akkaatuma yaada hayyuu kanarraa hubachuun danda’amutti, sirna tuqaalee haala seerri afaan tokko eeyyamuun barreeffama adda addaa keessatti fayyadamuun akka dubbisaan barreeffamichaa akkaataa barreessan ergaasaa dabarfachuu barbaaden hubatuuf kan gargaaran yemmuu ta’an, kunis yaa’a yaadichaa haala sirrii ta’een dubbisaan sirnoota tuqaalee kan xumura yaadaarratti galan, kan yaada itti fufiinsa qabu agarsiisaniifi yaada walqabatan yookaan tokkummaa qaban agarsiisan jiraachuu isaaniifi isaan kanatti sirnaan fayyaadamuun dubbistoonni ergaa barreeffamichaa haala gaariin akka beekaniif kan tajaajilan ta’u isaanitu hubatama. Haa ta’u malee, sirna tuqaalee akaakuu adda addaa jiran kana iddoo barbaachisaatti haala seerri afaan Sanaa eeyyamuun barreeffama sana keessatti yoo fayyadamuun hafe, ergaan yookaan yaadni barreeffamichi dabarsu sun ifa ta’uu dhiisuu akka danda’u hayyoonni baay’een ni’eeru.

Mifflin (1990:259) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirni tuqaalee barreeffama keessatti akka mallattoo tiraafikaatti fayyaduu isaa mirkaneessa. Barreeffama keessatti, akkamiin akka jalqabnu, yeroo barreessinus, bakka tuqaaleen adda addaa galuu qabanitti barreeffama sana addaan kutuun yookaan gidduun galuudhaan, akkasumas, barreeffamichi sun dhumarratti ergaa barbaachisu erga dabarseen booda, bifa ergaa ittiin dabarserratti hundaa’uudhaan, barreeffama sana bakka kamitti akka dhaabachuu qabu kan

murteessuudha, Sirni tuqaalee barreeffama keessatti wanta jedhamuufi yaadame gutummaan guutuutti nama barreeffama sana dubbisuuf ibsa ga'aa gochuun akka xumuru godha".

Tashoomaa (1994:14) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, "Namni yeroo haasa'u, jechoota dubbatu walfaana afaan keessaa baasa. Gurri garuu, gar tokkoon, jechoota afaanii ba'an qofaa qofaatti baasee hubata. Gama kaaniin immoo, jechoota kana akka walitti dhufeenya isaaniitti walitti qabee hubata. Gabaabaatti, gurri namaa jechootaafi hidhaa yookaan tuuta jechoota adda addaa baasee dhaga'a jechuudha. Akka kanatti, jechoonni afaan nsmaa keessaa bahan kutaa kutaatti hubatamuu waan ta'ef, yammuu barreessinu, hidhaa jechoota hima tokko keessa jiran hunda sirritti argisiisuun hedduu barbaachisaa ta'a. Kana gochuuf immoo, akkaataafi haala mallattoolee buuffataatti dhimma bahun beekuutu barbaachisa" jechuudhan ibsa.

T.Land Others (200:149) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, "Sirni tuqaalee walii galteedhaaf, akka mijatu gochuuf, irra caalaatti barreeffama ifa gochuufi barreeffamichi salphaatti akka hubatamu (dubbatamuuf), ni fayyada. Sirni tuqaalee barreeffama keessatti adda baasuun, gareetti gochuun, akkasumas, jechafi hima qulqulleessuun, bakka addaan qoodinsa agarsiisuun, akkasumas bakka sagaaleen tokko ol ba'uufi gadi itti bu'uufi barreeffama keessatti sochii qaamaa yeroo dubbii faayadame adda basuun agarsiisa".

Girma (1999:480) Yaada hayyuu kanarraa akka hubanutti, "Yeroo dubbannu dubbii keenya addaan qooduun yookiin addaan baassuun fayyadamna, akkasumas, yeroo dubbannu sochii qaamaan goonufii hiika itti kenninerratti xiyyeffachuun, karaa adda addaan kanneen akka muuziqeessuu, diraameessuufi waan kan fafakkaatan jabeessuu guddinaafi xiqqina sagalee keenyaarratti hundaa'uudhaan jalqabaafi dhuma dubbiirratti fayyadamuu dandeenya. Karaa biraatiin, sagaalee dubbii keenyaarratti hundaa'uudhaan sirna tuqaalee kanneen fayyadamna. Kaayyoo wal-fakkataadhaaf barreeffama keessatti sirna tuqaaleetti fayyadamuu, barreeffamicha akka walii galatti fudhatama argatee meeshaa fakkii ta'uudhaan haala ifa ta'een dubbisaadhaaf waanirratti xiyyeeffatame yookaan ergaa dabarsu yaadne sun ifa ta'a".

Aragaw (2001:249) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirni tuqaalee iddoo bu’ee barreeffama tokko keessatti ga’umsa ergaa yookaan dhaamsa sana ifa gochuun tamsaasuudhaaf kan nufayyaduudha. Sirni tuqaalee kunneen ergaa barreeffama tokkorra caalaattii hiika sirrii ta’e akka qabaatuuf fayyada”.

Tashoomaa (1994:9) Sirna tuqaalee yoo ibsu, barreeffamni tokko, akka dubbisaaf salphaatti galutti mallattoolee buufataa yookaan sirna tuqaalee mijja’aa ta’aniin hidhata hidhatatti hin hiramne taanaan, kutamni dubbii himoota barreeffama keessa jiranii gudunfituun yoo walitti hin hidhamiin qubee xiqqaadhaan barreeffaman gahumsi barreeffamichaa ni xiqqaata. Kanaaf, Afaan Oromoo barreessuu, akkataa mallattoolee buufataa, qub-guddeessaa- fi gudunfituutti dhimma ba’uu sonaan gaarii godhanii beekuun qulqullina barreeffama keenyaaf hedduu barbaachisaadha.

Geremew & Tesfayen, 2003 “Sirnaa tuqaalee jechuun jecha Laatinii “Punctum” jedhurraa kan dhufe ta’e, hiikni isaas mallattoolee barreeffama keessatti yaada tokko kan biroorraa addaa baasuf yookaan bakka boqonnaa dubbistoonni yemmuu barreeffamicha dubbisaan itti fudhachuu qaban kan agarsiisan jechudha. Jechi ‘punctuation’ jedhu, jecha Laatinii ‘punctum’ jedhamurraa kan dhufe ta’ee, hiikni isaa bakka dubbistoonni itti boqotan jechuudha. Kana malees, sirna tuqaalee jechuun mallattoolee barreeffama tokko waliin galuudhan, ergaa yookaan yaada namni tokko barreeffamatti dhimma bahuun yookaan gargaaramuun namni tokko nama tokkoof, dhaabbanni tokko dhaabbata tokkof, namni dhuunfaan dhaabbata tokkoof yookaan dhaabbanni tokko nama dhuunfaaf ergaa dabarsuun barbaadame sana haala gaariin yookaan karaa ifa ta’een akkasumas, akka dubbisaa sanaaf ifa ta’utti dabarsuuf kan itti fayyadaman”.

Mulashet (1999:1990). “Waliigaltee barreeffamaafi dubbistoota barreeffamichaa gidduutti taasifamuufi barreeffamicha (dubbisicha) haala salphaa ta’een ergaa inni dabarsu sirriitti hubachuuf sirni tuqaalee murteessadha. Kana jechuunis sirni tuqaalee yaada tokko kan biroorraa adda qooduun ergaa barreeffama sanaa dubbistoonni akkaataa ifa ta’een akka hubachuu danda’aniif tajaajila¹⁹”. Yaada hayyuu armaan olii kanarraa wanti hubatamu, sirni tuqaalee ergaa ifa ta’e tokko barreeffamatti dhimma bahuun darbarsuu keessatti qooda guddaa akka qabaniifi bakka hanqinni isaanii barreeffama

tokko keessatti mul'atutti rakkoon ergaa barreeffamichaa hubachuurratti dubbistoota akka mudachuu danda'aniidha.

Sirni tuqaalee mallattoowwan adda addaa kan gochaan tokko akka raawwatamu barbaadanif barreeffama keessatti fayyadamanis haala seerri afaanicha eeyyamuun kan gosa garagaatu jiru. Kana jechuunis afaan dhala nama kamiyyuu akkaatuma seerri afaan sana eeyyamuufitti sirna tuqaalee garagaraatti tajaajilamu. Kunis wanti ta'uu danda'uuf, afaan dhala namaa addunyaa kanarratti argaman tokko waan hintaanef, afaan hundinuu seera mataa isaanii waan qabaniifi. Akkaatuma seerrifi ulaagaan afaanichaa eeyyamuun ergaa barreeffaman dabarsuun barbaadame sana barreeffama keessatti barreeffamichi ergicha haala ifa ta'een akka dabarsuuf kan itti tajaajilamaniidha.

Crystal (2001) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu,”Barreeffamniifi maxxansaaleen afaan dhala namaa hundinuu sirna tuqaalee ofkeessaa qabu. Garuu sirna tuqaalee kanneenis akkaatuma seerri afaan sanaa eeyyamuun kan adda addaa yoo ta'an, barreeffama keessatti akkaatuma tajaajila isaan oolaniifitti itti fayyadama ”. Haaluma yaada hayyuu kanarraa hubatamuun, barreeffamniif maxxansaaleen martinuu sirnoota tuqaalee haaluma seerri afaan isaanii eeyyamuun kan itti gargaaraman ta'u isaaniti. Kana jechuunis afaan dhala nama biyyaa biyyatti akkuma gargar ta'e, sirna tuqaalees akkaatuma afaan isaanii keessatti tajaajila kennaniin yookaan qabaniin kanneen adda addaatti gargaaramu jechuudha. Yaaduma kana Geetaachoon (1998:119) yemmuu deeggaru,

Sirni tuqaalee mallattoolee jecha yookaan barreeffama afaan kamiyyuu keessatti galaniidha. Barreeffamni osoo sirna tuqaalee hinfayyadamin barreeffamu ijoon dubbiifi ergaan barreeffamichaa eessa akka jiruufi maal akka ta'e akkasumas, yaadni guddaan barreeffamni sun ofkeessatti hammatee qabu sirriitti hubachuufi xinxaluun nama rakkisa jedha.

Yaada hayyuu kanaarra wanti hubatamu, sirni tuqaalee barreeffama keessatti qooda olaanaa qabaachuu isaaniti. Sirni tuqaalee afaan tokko keessatti, dubbisaan barreeffamicha dubbisuun ergaa isaa akka seeran hubatuufi haala barreessan ergicha dabarsuu barbaaden akka dubbistoonni hubachuu danda'aniif kan gargaaran yookaan shoora olaanaa taphataniidha. Kana jechuunis barreeffamni sirna tuqaalee ofkeessaa

hinqabne akkuma farda cancala afaanii hinqabnetti bakki dhaabbiifi ka'umsa isaa hinbeekamu. Kun immoo, nama fardicha sana yaabateerra miidhaa geessisuu akkuma danda'u, namni ergaa barreeffaman dabarfachuu barbaade tokkos, barreeffama sana keessatti sirna tuqaalee seeran itti hinfayyadamne taanan ergaa isaa sana namni dubbisee hubachuufirratti gufuu itti ta'u danda'u.

Shewakena(2011) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu,“ Sirna tuqaalee jechuun mallattoolee adda addaa kan barreeffama garagaraa keessatti itti fayyadamuun ergaa sirrii ta'e tokko akka barreeffamichi dabarsuu danda'uufi bakka barbaachisaa ta'etti haaluma seerri afaan sana eeyyamuun yaada hiika qabu tokko akka dabarsuuf kan barreeffama afaan kamiyyuu keessatti tajaajilan jechuudha. Kana malees, dubbistoonni ergaa barreeffamicha beekuf osoo itti hindhiphatin ergaa barreeffamni sun dabarsu akka hubataniif kan barreessan itti dhimma bahuu yookaan fayyadamuudha ”. Yaada hayyoota kanarraa wanti hubatamu, sirni tuqaalee barreeffama adda addaa keessatti, yaada ifaa ta'e tokko barreeffaman dabarfachuu keessatti yaadichi hiika akka qabaatufi dhabuuf gahee guddaa qabaachuu isaaniti. Kana malees, sirni tuqaalee caaseffama afaanii keessatti haala caasaawwan afaanii sadarkaa xiqqaadhaa kaasee hanga sadarkaa guddaatti jechuunis, sadarkaa sagaleetii kaasee hanga himaatti yookaan qindaa'ina yaada barreeffamni tokko hammatee dabarsu keessattis bu'aa qabaachuu isaaniti.

Melakneh (2009) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Sirni tuqaalee mallattoolee garagaraa kan jechoonni, gaaleewwan akkasumas, ciroofi himoonni afaanicha keessatti argaman ergaa guutuu ta'e tokko dabarsuuf haala itti sagaleeffaman, sagalichiifi caasaan himichaa gargar itti qoodamaniifi walitti hiidhiinsa kan qaban ammoo, walitti hidhuun ergaa dabarsuu barbaadan sana barreeffamni sun akka dabarsuuf kan barreessan itti fayyadamuu ”. Yaada kanarraa wanti hubatamu, sirna tuqaalee bakka barbaachisuutti haala seerri afaan sanaa eeyyamuun barreeffamicha keessatti gargaaramuun qindaa'ina caasaalee sagaleeti kaasee hanga qindaa'ina yaa'a barreeffamatti itti fayyadamuun ergaa barreeffamichaan darbuuf gahee olaanaa qabaachuu isaaniiti.

Ronald (1996) Sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “ Beekumsa seera itti fayyadama sirna tuqaalee qabaachuun, barreeffama keessatti of eeggannoo cimaan itti fayyadamuu yoo

barbaadan, faayidaa sirna tuqaalee beekuun barreeffamicha miidhagsuuf jecha kan itti tajaajilaman osoo hintaane, hiika ergaa barreeffaman dabarsuu barbaadan tokkollee jijjiiruu danda'anii ofeeggannoon itti dhimma bahuun murteessa ". Yaada hayyuu kanarraa kan hubatamu, sirni tuqaalee kan barreeffamichi akka miidhagina horatuuf jecha itti gargaaramnu osoo hintaane, ergaa yookaan yaada dabarsuun barbaadame tokko jijjiiruu waan danda'aniif dhimma xiyyeeffannoo yookaan ofeeggannoo cimaadhan barreeffama keessatti itti fayyadamuu qaban ta'uu isaati.

Kana malees, sirni tuqaalee kan akaakuu adda addaa ta'anii barreeffama keessatti galuun dubbistoonni bakka barreessan hinjirretti yaada barreessichaa barreeffamicharraa akka hubachuu danda'aniif kan tajaajilaniidha. Yaada barreessaa kana ammoo, haala ifaafi salphaa ta'een himoota barreeffamicha keessatti yaadrimicha baatanii argaman irraa akka hubataniif kan dubbistoota gargaaraniidha. Yaaduma kana Addunyaan (2014) yoo ibsu,

Tuqaaleen mallattoowwan barreeffama keessatti iddoo olaanaa qabdudha. Yoomiifi eessatti tuqaaleetti akka fayyadamnurratti beekumsa qabnu ergaa barreeffaman dabarsuu barbaannurratti dhiibbaa guddaa geessisa. Kana jechuun, haalaan dhimma itti ba'uun dhiibbaa eeyyentaa, haalaan itti fayyadamuu dadhabuun garuu dhiibbaa hi'eentaa kan qabuufi ergaa dabarsuu feenus maqsuu danda'a jedha.

Yaada hayyuu kanarraa wanti hubatamuu, sirni tuqaalee akka dubbistoonni yaada barreeffamicha haalan hubataniif kan gargaaran ta'u isaaniti.

Yaaduma kana Wasaneen (1996) yoo ibsu, "Sirna tuqaalee jechuun, mallattoo jechi tokko itti boqatu yookaan himni tokko yemmuu ijaaramu kan itti gargaaramnuudha. Akkasumas, yaadni barreeffama tokko akka fudhatama argatuufi ergaa quubsaa dabarsuuf mallattoowwan gosa adda addaa kan itti gargaaramnuudha" jechuun ibsa.

2.3.1 Gahee Sirni Tuqaalee Barreeffama Keessatti Qabu

Adeemsa afaan barachuu keessatti gama sirna tuqaalee ilaalchisee dogoggora uumamuuf beektonni adda addaa hiika kennaniifii jiru. Akkasumas sirni tuqaalee ergaa barreeffama afaan tokko barreeffamaan dabarsuu keessatti faayidaa guddaa qaba. Faayidaan sirni

tuqaalee barreeffama keessatti qaburratti hayyonni (beektonni) dhimma kanarratti yaada isaanii yammuu ibsan, yaada armaan gadii kaa'aniiru.

Chanea (2001). Faayidaa sirna tuqaalee yemmuu ibsu, “Faayidaan sirni tuqaalee barreeffama keessa galuun isaanii, inni guddaan haala itti barreeffamni jechoota, keeyyaataa fi hima akkasumas, bakka sagaleen itti ol ba’u fi gadibu’u, addaan citu fi itti boqatu seera afaan sana eegudhaan bakka barbaachisaa ta’etti yoo gale, ergaan barreeffama keessatti dhiyaate rakkoo tokko malee dubbisaaf akka galu godha. Ibsa kanarraa akka hubannutti faayidaa sirna tuqaalee keessaa inni tokko barreeffami dubbisaaf dhiyaate, akkaata dubbii (sagalee) afaan keessaa ba’urratti hunda’uun caasaa afaan sana eegee ergaa guutuu dubbisaaf dabarsuu keessatti gahe guddaa qaba guddaa qabachuu isaati”. Yaanni kun kan ibsu barreeffamni afaan tokko ulaagaa barbaachisu keessa darbuun yoo hin barreeffamne, barreeffama idilee keessatti hiika akkuma hin qabne, akkasumas barreeffamni sirna tuqaalee barbaachisaa ta’e of keessa hin qabne ergaa guutuu dabarsuu kan hin dandeenye ta’uu isaati. Alamirew (2008:117) akka jedhetti, “Faayidaan sirna tuqaalee barreeffama keessatti, dubbisaan ergaa barreeffamichaa haala salphaa ta’een akka hubatu godha”.jedha.

Ibsa kanarraa akka hubannutti sirnoonni tuqaalee faayidaa isaanii barreessaa qofaaf osoo hin ta’in dubbisaan barreeffamichaaf gadi fageenyaan maalummaa ergaa barreeffamichaa haala salphaa ta’en akka hubatuuf kan gargaaru ta’uu isaa gadii fageenyaan ibsa. Ergaa barreeffama tokko keessatti sirni tuqaalee faayidaa barbaachisaa ta’e kennuun ergaan barreeffamichaa hiika sirrii akka qabatuuf ni gargaaru. Kanumaan walqabatee tajaajila sirna tuqaalee barreeffama afaan tokko keessatti qabu ilaalchisee;

Argaw (1996:352) yammuu ibsu, “Sirni tuqaalee barreeffama ergaa hiika qulqulluu fi ergaan barreeffamichaa dubbisaaf akka irra caalaatti ifa ta’uf akkusuma, barreeffamicha qulqullummaa akka qabaatuuf, fayyada” jechuun ibsa.

Faayidaan sirni tuqaalee barreeffama tokko keessatti qabu bakka barbaachisaa ta’etti galuun tajaajilarraa eegamu bahuuf akkasumas, ergaa bifa barreeffamatiin darbu keessatti gahee guddaa kan qabudha. Itti dabaluudhanis barreeffama afaan kamiyyuu barreeffamu keessatti sirni tuqaalee ergaa dabarsuuf barbaadama dubbistootaaf haalan gaariin

dabarsuuf fayyada. Ergaa barreeffaman darbu qofa osoo hin taane, tajaajjilli sirni tuqaalee barreeffama tokko keessatti qabu, barreeffamni tokko gosoota gaalee, himaafi k.k.f adda baasee mul'isuun irra caalaatti qulqullummaa barreeffama tokkoof gahee guddaa qaba. Fakkeenyaaf, himni tokko hima gaaffii ta'uu fi dhiisuu, hima xumuraa ta'u fi dhiisuu isaa mallattoo himni sun dhumarratti yookaan bakka barbaachisaa ta'etti galeen ilaaluun, addaan baafachuun ni danda'ama.

Walumaagalatti, faayidaan sirni tuqaalee ergaa tokko barreeffamaan dabarfachuu keessatti qaama sagalee dubbii yookaan miira barreessaan ittiin nuuf ibsu bakka bu'uun ergaa barreessaan dabarfachuu barbaade haala ifa taa'en dubbisaaf dabarsuuf, barreeffama dhiyaatuuf midhagina kennuu fi .k.k.f akka tajaajiluudha.

Chandara (2003:167) yammuu ibsu, "Ergawwaan adda addaa afaaniin dabarfachuu keessatti yeroo dubbannuu sochii sagalee dubbii keenyaa, qaamaa dubbataa fi haala inni ergaa sanaa ittiin dabarsuu barbaade, olka'iinsaa fi gadi bu'iinsa sagalee inni itti fayyadamu, dubbataan sun ergaa maalii akka dabarfachuu barbaade ni hubanna. Haa ta'u malee, barreessaa fi dubbisaan kan walargan qaamaan osoo hin taanee barreeffamaani. kun ergaa dubbisaan haalan akka hubatuuf kan nu gargaaru seeraan itti fayyadamuu sirna tuqaaleerratti hundaa'a".

Faayidaan sirni tuqaalee seeraan fayyadamuun ergaa barreeffaman dhiyaatu tokko keessatti qabu guddaadha. Ergaan barreeffama tokko osoo hiika isaa hin jijjiirin, haala silaa barbaadameen akka darbu gochuuf sirni tuqaalee seeraan barreeffama keessatti fayyadamuun bu'aa guddaa qaba.

2.3.2 Fayyadama sirna tuqaalee.

Barreessaan barruulee dhimmoota barreeffamaan walqabatan keessaa kan inni xiyyeeffannaa guddaa kennuu fi qabu sirna tuqaaleeti. Sababni isaas mallattoon tuqaalee haala barbaachisaa ta'een bakka itti fayyadamuu qabnutti galchuun sirnoota tuqaalee Afaan Oromoo keessatti mul'atan tajaajila mataan isaanii qabu. Tajaajjilli isaanii kun immoo kan raawwatamuu danda'an bakka galuu qabanitti haala galuu qabaniin yookaan gosa galuu qabaniin yoo dhihaatan qofa. Kun immoo haala barbaachisuun hinfayyadamne

taanaan barreeffamichi ergaa barbaachisaa ta'e akka hindabarsineef rakkoolee adda addaatu isa mudata.

Sirnoota tuqaalee barreeffama Afaan Oromoo keessatti tajaajilan mara akkaataa seerri afaanichaa eeyyamuun barreeffaman ergaa dabarfachuu keessatti haalan fayyadamuun faayidaa hedduu qaba. Tashoomaan (1994:9) yaaduma kana yemmuu ibsu,

Barreeffamni tokko akka dubbisaaf salphaatti galuufitti mallattoolee buufataa mija'aa ta'aniin hidhaa hidhaatti hinhiramne taanan, kuufamni dubbii himoota barreeffama keessa jiranii guduunfituu sirrateen walitti yoo hinhidhamin hafaniifi jechoonni qub-guddeeffamuu qaban yoo dagatamanii qubee xiqqaadhaan barreeffaman, qulqullinni barreeffamichaa nixiqqaata. Kanaafuu, oggaa barreeffama Afaan Oromoo barreessinu, akkaataa mallattoolee buufataa, qub-guddeessaafi guduunfituutti dhimma bahamu soonan gaarii godhanii beekuun qulqullina barreeffama keenyaaf hedduu barbaachisaadha jedha.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, sirna tuqaalee iddoo barbaachisutti barreeffama keessatti haalan fayyadamuu dhiisuun ergaa dabarsuun yaadame sanarratti hir'ina uumuu akka danda'udha. Kana jechuun sirna tuqaalee itti fayyadamuun barreeffammichaa miidhagina kan gonfachiisaniifi, bakka barbaachisutti barreeffamicha keessatti yoo hingargaaramne ta'e, ergaa barreeffama sanaa faallessuu yookaan jijjiiruu akka danda'aniidha.

Dabalataanis, toorri intarneetii Faayidaa sirna tuqaalee yoo ibsu, ergaa sirrii ta'eefi hiika qabu tokko qaama biroof barreeffamatti dhimma bahuun dabarsuuf, sirni tuqaalee faayidaa lama akka qaban eera. Inni jalqabaa duraa duuba caasaa himoota sanaa adda baasuun ergaa dabarsuun barbaadame sana yaada isaa akkuma jirutti eeguun barreeffamichi akka dubbiffamuuf kan gargaaran yoo ta'an, Kan lammaaffaa ammoo, kanneen armaan gaditti ibsamani. Isaaniis:

2.3.2.1 Barreeffamni Qulqullummaa Akka Horatuuf

Sirna tuqaalee seeran fayyadamuun, ergaa barreeffaman qaama tokkof darbuu keessatti qooda olaanaa waan qabduuf ergicha haala sirrii ta'een dabarsuufi dabarsuu dhiisuu yookaan ittisuurratti gahee qabdi. Sababni isaas, dubbisaafi barreessaan kan walqunnamtii taasisaniin barreeffamani. Kana jechuunis barreessaafi dubbisaan osoo

qaaman wal hinargin barreeffamicha sanatti gargaaramuun walhubachuu danda’u waan ta’eef, barreeffamichi yemmuu barreessan barreeffamu sirna tuqaalee fayyadamurratti hanqina yoo qabaate hiika ergaa dabarsuun barbaadame sana dabarsuu dhiisuufi dubbisaan akka ergaa sirrii ta’e argachuu hindandeenye taasisti.

Hanqina kana ittisuuf barreeffamaan ergaa tokko dubbistootaf dabarsuu keessatti sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan faayidaa isaanii beekun seeran yoo itti fayyadaman dubbisaan (dubbistoonni) osoo hindhiphatin ergicha ifaan ifatti beekuu danda’a (danda’u). Yaaduma kana tooirri interneetii yoo cimsu, “Sirna tuqaalee seeran barreeffama keessatti fayyadamuun ergaa sirriifi ifa ta’e dabarsuuf, dubbisaan yaada barreessaa haala gaarii ta’een akka hubachuu danda’uuf kan gargaaraniifi seeran ala barreeffama keessatti tajaajilamuun ammoo, akka ergaa dabarsuun barbaadame sana hindabarre kan taasisaniifi waliigaltee barreessaafi dubbisaa giddutti gufuu uumuu kan danda’u. (www.directessays.com/essay-writing...). Barruu kanarraa wanti hubatamuu, sirnoota tuqaaleetti seeran fayyadamuu dhisuun dubbisaan akka danqaamu gochuufi caasaa barreeffamichaa akka haalan hinhubanne taasisu danda’uu isaaniti.

2.3.2.2 Gaaleewwaniifi Ciroowwan Walqabsiisuuf

“Faayidaan sirna tuqaalee akkaataa seerri Afaan Oromoo eeyyamuun barreeffama keessatti yoo fayyadaman, sirnoonni tuqaalee kunniniis, gaaleewwaniifi ciroowwan caasaa barreeffamichaa keessatti argaman walitti hidhuun dubbistoonni barreeffamichaa haala gaarii ta’en yaada barreeffamichi dabarsu akka hubatan nitaasisu. Yaaduma kana tooirri interneetii yoo ibsu, Sirni tuqaalee gaaleefi ciroo, caasaa himaa keessatti walitti hidhuun akka dubbistoonni ergaa barreeffamichaa hubachuu danda’aniif kan tajaajilu²⁹. (www.directessays.com/essay-writing...). Toora interneetii kanarraa wanti hubatamu, sirnoonni tuqaalee gaaleewwaniifi ciroowwan barreeffama keessatti argaman walitti hidhuun akka barreeffamichi yaadrimee dabarsuu barbaade sana dubbistoonni irraa hubachuu danda’aniif tajaajila kan kennan ta’uu isaaniti.

2.3.2.3 Wanta Xiyyeeffannoo Barbaadan Ittiin Agarsiisuuf

Faayidaan sirna tuqaalee seeran fayyadamuun keessaa kan biroo, barreeffaman ergaa tokko dabarfachuu keessatti qabxiwwan gurguddoo xiyyeeffannoo barbaadan kan

barreeffamicha keessatti dhiyaatan akka dubbisaan xiyyeeffannoo guddaan hubachuu danda’u sirnoonni tuqaalee barreessan sun itti fayyadamu gahee guddaa qabu. Yaaduma kana toorri interneetii yoo ibsu, “ Sirna tuqaalee akkaataa seerri afaanichaa eeyyamuun barreeffama keessatti tajaajilamuun dubbistoonni eessatti xiyyeeffannoo kennuu akka qaban kan isaan gargaaruufi yemmuu seeran ala itti tajaajilaman ergaa barreeffamichaa hubachiisurratti barreeffamichi gahumsa akka dhabu taasisu. (www.direetessays.com/essay-writing...). Toora interneetii kanarraa hubachuun akkuma danda’amutti, sirna tuqaalee barreeffama keessatti seeran itti fayyadamuun dubbisan ergaa yookaan yaada barreessan dabarsuu barbaade sana rakkoo tokko malee hubachuu akka danda’u taasisu isaaniti. Sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan keessa tokko bakka barreeffamicha keessatti galuu qabu malee galchuun hiika ergaa dabarsuun barbaadame sanaa jijjiiruun dubbisaan ergicha gara biraatti hiikachuun walii galteefi wal hubannaarratti gufuu uumu danda’an ta’u isaaniti.

2.3.2.4 Barreeffamni Haalan Akka Dubbifamu Nitaasisa

Sirni tuqaalee barreeffamni tokko ergaa tokko sirriitti yookaan dogoggora tokko malee dabarsuuf iddoo dubbisaan yemmuu dubbisicha (barreeffamicha) dubbisu itti dhaabachuufi itti fufuu qabu kan beekuu danda’uun sirnoota tuqaalee barreeffamicha keessatti barreessan itti fayyadamerraayi. Dogoggorri tuqaa yookaan kan tuq-lamee akkasumas, kanneen biroo bakka isaanii malee yoo galan dubbisaan caasaa barreeffamichaa hubachuurratti nidanqama. Sababni isaas bakka yaadni tokko itti dhaabatuufi itti fufu hinbeekamu waan ta’eefidha. Yaaduma kana toorri interneetii yoo deeggaru, “Sirni tuqaalee akkaataa barreeffamichi sun itti dubbiffamuu qabu, bakka dubbisaan itti boqatuufi itti fufuun dubbisuu qabu akkasumas, bakka ergaan ijoo barreeffamichaatti argamu adda qoqqooduun ergaa dabarsuun barbaadame sana dabarsuuf kan tajaajiltuufi yoo barreeffamicha keessaa hafan ergaan barreeffamicha sana akka hinhubatamne kan taasisa ” (www.direetessays.com/essay-writing...). Barreeffama toora interneetii kanarraa wanti hubatamu, sirna tuqaaleetti seeran barreeffama keessatti bakka isaanii haala seerri afaanichaa eeyyamuun fayyadamuu dhiisuun bakka dubbisaan itti boqochuu yookan yaadni tokko itti goolabamuu qabu fi itti fufu qabutti kan dubbistoota beeksisan sirnoota tuqaaleeti. Sirnoonni tuqaalee barreessan barreeffama keessatti haala

seerri afaanichaa eeyyamuun yoo itti fayyadame qabxii xiyyeeffannoo gadi fageenyaan dubbisaan akka beekuf barbaadame sana rakkoo tokko malee akka hubachiisuf kan gargaaran ta'uu isaaniti.

2.3.3 Hanqinoota Sirna Tuqaaleetti Fayyadamuu Dhiisuurra Maddan.

Kaayyoon barreeffama kamiyyuu ergaa barreessaan dabarfachuu barbaade dabasuudha. Haa ta'u malee, barreessan tokko barreeffafama isaa keessatti sirnoota tuqaaleetti yoo hingargaaramne ergaan barreeffama isaa dubbisaa birratti hiika gaarii (qulqullummaa) gaarii hin qabatu. Namni ergaa afaaniin dabarsuu tokko qaamolee dubbiifi haala adda addaan sagaleessuun dhaggeeffatan ergich akka hubatu godhama. Garuu barreeffama keessatti sirni tuqaalee jiranitti fayyadamuu maal jechuu akka barbaadame ibsama. Walumaagalatti, barreeffama keessatti sirna tuqaaleetti osoo hin fayyadamin barreessuun barreeffamichi hiika (qulqullummaa) akka hin qabanne godha. Gosni ergaa sanaa (himichaas) kam akka ta'e akka hin hubatamne taasisuu ni danda'a.

Barreeffama dhiyaate keessatti sirna tuqaaleetti seeran fayyadamu dhiisuun ergaan barreeffaman dhiyaatu rakkoolee adda addaaf saaxilamuu nidanda'a. Rakkoolee sirna tuqaaleetti seeran fayyadamuu dhiisuun dhufan kanas beektonni dhimma kanaa yaammuu ibsan.

Chanea (2001) akka jedhutti, “Sirna tuqaaleetti fayyadamuu dagachuuni fi seera tuqaaleetti sirnaan fayyadamuu dhabuun hir'inni barreeffama sanaa hubachuu dhiisuu fi barreeffamichi hiika shaakkisisaa akka qabaatu taasisa” jedha. Ibsa kanarraa akka hubannutti, sirna tuqaaleetti seeraan fayyadamuu dhiisuun dubbisaan ergaa barreeffama sanaa akka hin hubanne godha. Barreeffama tokko keessatti sirna tuqaaleetti seera fayyadamuu dhiisuun rakkoolee adda addaatif ergaa barreeffama sanaa saaxiluu ni danda'a jechuun ibsa. akkasumas, barreeffamichi dhiyaate hiika shaakkisisaa akka qabatu gochuun hubannoodhaaf hedduu kan nama rakkisu ta'u isaa gadi fageenyan ibsa.

Barreeffamatti fayyadamuun yaada tokko dabarfachuuf sirnoota tuqaaleetti seeran fayyadamuun ergaa (yaada) darbu sana akkaataa barbaadan sanan dabarfachuuf qooda oolaanaa qaba. Haa ta'u malee, sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti argaman seeran yoo barreeffamicha keessatti bakka isaan galuu qabanitti galchuun yookaan gonkumaa itti

fayyadamuun hafee:Yaada barreessaa dubbisaan akka haalan hinhubanne nidanqu;ergaa darbarsuun barbaadame sun haala barbaadameen akka hindabarre nitaasisu; barreeffamicha caasaa isaa dubbistoonni adda baasanii beekuurratti hanqina itti godhu danda’u. Akkasumas, miidhagina barreeffamichaarratti mudoo waan uumaniif fedhii dubbistoonni dubbisa sanaaf qaban akka gadi bu’u nitaasisu.

2.3.4 Gosoota Sirna Tuqaaleefi Faayidaa Isaanii

Afaan Oromoo keessatti sirni tuqaalee tajaajilan bakka gurguddaa lamatti qoodamu. Isaaniis: Sirna tuqaale dhuma barreeffamarratti galuun yaada tokko xumuruuf yookaan goolabuuf oolaniifi Sirna tuqaalee barreeffama keessatti galuun faayidaa garagaraa qabaatanii tajaajilan jedhamuun beekamu. Sirnoonni tuqaalee bakka lamatti qoodaman kunninis faayidaa adda addaatiif oolu. Sirna tuqaaleen afaan oromoo keessatti itti garagaaramnus:Tuqaa (.), Tuq-lamee (:), Mallattoo gaaffii (?),Mallattoo warabbii (“ ”), Mallattoo rajefannoo (!) ,Sarara xiqqaa (-),Qoodduu (,), Sarara dheeraa (_),Qoodduu jabaa (;),Hammattuu (), Mallattoo warabbii qeenxeeffii (‘ ’) Muraa (/).

Faayidaalee Sirnoota Tuqaalee

A. Tuqaa: Mallattoon tuqaa kun kan bakka bu’amu (.) ta’ee faayidaan isaa akka itti aanutti dhiyyaata.

1) Xumura himaa irratti gala

Fakkeenyaaf; Boonaan buna dhuge

2) Gabajee keessatti ni gala. Fakkeenya; A.A.U, B.B.O

3) Kottoonfachiistuu booda gala. Fakkeenya; HUB.(Hubachiisa)

4) Lakkoofsa dessimaala waliin gala. Fkn;10.5,12,6,0.25 fi k.k.f

B. Mallattoo Gaaffii (?)

Faayidaan mallattoo kanaa akka kanaa gadiitti dhiyyaata. kunis, Himni Afaan Oromoo tokko hima gaaffii ykn kan deebii barbaadu ta’uu hima.

Fakkeenya; Jireenyi kee maal fakkaataa? Ati eessaa dhuftee?

Waanta shakkii qabnu tokko keessaatti fayyadamna.

Fakkeenya; yuunivarsiitiin kun bara 1967(?) hundeeffame

C. Mallattoo Raajeffannoo (!)

Mallattoon kunis akkuma warreen kaanii faayidaa mataasaa danda'e qaba.

Ajajaaf ni oola. Fakkeenya;ka'i deemi!

Akeekkachiisuuf ni fayyada.Sagalee ol qabanii dubbisuun dhorkaadha.

Waanta miira namaatti dhagahamu ykn dhaadannoo wayii dhageessisuuf ni fayyadamna.fkn;Ni moona! Ni bilisoomna!

Ifannaa dhaaf ni oola.Fkn;caldhisi nurraa!,Uf!

Eebaaf tajaajila. Fkn;Rabbi si haa offolchu!

Karaa gaarii siif haa ta'u!

Abaarsaaf ni gargaaramna.Fkn;Cabi!,Gogi!

Ajaa'ibsifachuuf,Fkn;Ya dheerina isaa!Yaa bareedina ishee!

Sagalee iyyaa yoo barreessinu itti fayyadamna.Fkn;Uu!Uu!Uu!

D. Qoodduu

Qoodduun mallattoo (,) kanaan kan bakka bu'u ta'ee faayidaan isaa akkaataa armaan gadiin dhiyyaata.kunis,jechoota ,gaaleewwanii fi ciroowwan yommuu adda baasuu barbaannu itti fayyadamna.

Fakkenya; Harmeen isaa kitaaba,dabtaraafi qalama bitteefi.

Barsiisaan barataa cimaa, waardiyyaa mana barumsaa fi qulquleessituu waame.

Croo hirkataa fi of danda'aa adda baasuuf oola.adda baasuu kana keessattis ciroo hirkataan dura dhufa,achii ciroo of danda'aan immoo boodarra itti fufa.Hogguu kana qoodduun ciroo of danda'aa dura gala.

Fakkeenya; Barattoonni waan yeroo dabarsaniif, qorumsi jala darbe.

Dhaamsaa bu'uruaa isa dabalataan gale (yoo haqamellee ergaa sanarraan dhiibbaa fidu hin dandeenye) irraa addaan qooduuf gargaara.

Fakkeenya; Barsiisaan Afaan Oromoo keenya,kan bara darbe qormaata nu qoran ,mana barumsaa biraatti jijjiiraman.

Keeyyata keessatti yommuu yada tokko tartiibaan ibsuu barbaannu jechoota akka tokkoffaa,lammaffaa,kan duraa, kan jidduu fi k.k.f.keessatti fayyadamna.Walqabsiistonni caasaa himaa faana yoo dhufan mallattoo qoodduun adda bahu.Mana barumsaa deeme. Haa ta'u malee,qormaatra hin qoramne.

Nama tokko waamne yoo waa itti himnu maqaa nama sanaa waamnee ergaa itti himnu sana qooduun adda baafna.

Fakkeenya; Obbo caalaa, guyyaa har'aa wagahii qabna turre.

Yaada waraabbii keessa jiruuf kan waraabbiin ala jiru qoodduun adda baafna.

Fakkeenya; Barattoonni, “Boru hin dhufnu”jedhanii dubbatan.

Guyyaa fi bara addaan qooda.Fakkeenya;14.2.2004

Tartiiba lakkoofsaa gidduu galee gargar qooda.Fkn ;1.2.3.4.5....

E. Qoodduu Jabaa (;)

Kun immoo ciroowwan of danda'aa walqabsistota hin qabne gidduu gala

Fkn; Inni mana barumsaa hin demne; garuu hojii mana hojjeteera.

F. Tuqlamee (:)

Waan tokko tarreessuub yoo barbaanne dursee gala.

Fakkeenya; Midhaan naannoo keetti beekamaan hedduudha:boqolloo,xaafii...

Sa'atii fi daqiiqaa gidduu gala.Fkn;10:30,11:15...

Reeshiyoo lakkoofsaa muldhisuuf oola.Fkn;1:2,3:4

Bara kitaabni tokko itti maxxanfamee fi fuula kitaabichaa odeeffannoon irraa argame addaan qooda.Fkn;1994:4(Bara kudha sagal sagaltamii afur fuula afur)

G. Mallattoo Waraabbii Dachaa (“ ”)

Faayidaan mallattoo waraabbii kanaa haasaa nama tokkoo adda baasuuf gargaaramna.

Fakkeenya; Boru ija fayyita jennaan “Ammasitto maal ta'a”jedhe jedhama.

Haasayyaa xiyyeeffannaa barbaachisu addaan baasuuf ta'a.

Fakkeenyaaf;Namni hunduu “Barumsa” fedha.

Jecha afaan biroo keessaa gara afaan tokkootti makame adda baasuuf gala.

Uummanni “Raadiyoo”haalaan dhaggeeffatu.

H. Mallattoo Waraabbii Qeenxee (‘ ’)

Barreeffama tokko keessaatti faayidaan mallattoo kanaa,

Waraabbii waraabbii kan biroo irraa yeroo lammaffaaf warabame adda baasuuf gala.

Barattoonni , “barsiisaan keenya ‘kitaaba fidaa koottaa’nuun jedhan”jedhee caalaan nutti hime.

I.Sarara Xiqqaa(-)

Jechoota tishoo keessatti tajaajila kenna.Fkn;Mat-duree,Sab-lammii

Osoo waa barreessinu daangaa irra geenyee sagaleen gargar citee duubatti deebi’e sarara xiqqaatti fayyadamnee agarsiisna.

J. Sarara Dheeraa(-_)

Yaada barreeffamaan dhiyyaataa jiu tokko addaan kunnee atattamaan gara yaada birootti yommuu jijjiirru fayyadamna.

Fakkeenyaaf;Amma mee yaada tokko sitti hima_mee isa itti dhiisii kana ilaali.

Irra deebii jechaa ykn ibsaa dura gala.

FKN;Amma si gargaaruu nuffeera_garmalee nuffeera.

K. Hammattuu ()

Faayidaan mallattoo kanaa,

➤ Yaada ka’aa jiru tokkoof ibsa dabalataa kenna.

Fakkeenyaaf;Baay’inni(hedduminni) uummataa dabalaa jira.

➤ Madda odeeffannoo barreeffamaa tokkoo ibsa.

Fakkenya,(kuusaa Gadoo 1993:14)

➤ Lakkoofsa tokko qubeen yommuu barreessinu lakkoofsatti deebisuudhaafhammattuu keessa kaa’ama.

FKN; Sagaltamii jaha (96)

➤ Bakka jecha yookiin jedhuu bu’a.FKN;Kudhan(kudha tokko)??

L. Fuftuu (.....)

Waanta itti fufaa ta’e wayii agarsiisa.FKN;1,2,3,4,.....

M. Muraa (/)

Faayidaan mallattoon kun qabus,Jechoota lamaan bakka waljijjiiruu danda’an gidduu gala.Fakkeenyaaf,Caaltuu/caalaan yeroon dhufan.

Guyyaa,ji’aa fi bara addaan qooda.Fkn,3/11/2007

Lakkoofsa firaakshinii muldhisa.FKN,1/4,2/5....

2.4 Sakatta'insa Barruuwwan Walfakkii

Mata-duree kana jalatti, xiinxala itti fayyadama sirna tuqaalee ilaalchisee qorannoo kanan dura gaggeeffamaniifi qorannoo kana gidduu tokkummaafi adda addummaa mul'atutu sakatta'amuun dhiyaate.

Haaluma kanaan Tolasaa Taaddasaa (2001) mataduree, “Xiinxala Itti Fayyadama Sirna Tuqaalee Barreeffama Barattoota Yuunvarsitii Addis Ababaa Muummee Afaan Oromoo Bara 2001 A.L.Htti Seenanii” jedhurratti waraqaa qorannoo gaggeessee jira. Kaayyoon qorannoo isaa, barattoonnifi barsiisonni rakkoo itti fayyadama sirna tuqaalee attamitti akka hubatan ibsuu, madda rakkoo barattoonni barreeffama isaanii keessatti sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan haalan barreeffama isaanii keessatti fayyadamuu dhiisu adda baasudha. Argannoon qorannoo isaas, barattoonnii rakkoo itti fayyadama sirna tuqaalee qabaachuu amanuu isaanii, sababoonni barattoonni rakkoo itti fayyadama sirna tuqaalee barreeffama isaanii keessatti uumuu danda'aniif: sirnoota tuqaalee akka qaama barreeffama tokkootti ilaalu dhiisuun isaanii rakkoo kanaaf akka isaan saaxile ibseera. Tokkummaan qorannoowwan kana lamaanii, Xiinxala Itti Fayyadama Sirna tuqaalee Barreeffama Barattoota Afaan Oromoo Baratanirratti xiyyeeffaachuu isaaniti. Haa ta'u malee, kaayyoo isaanirratti garaagarummaa qabu.

Kaayyoo goeroon qorannoo isaa, xiinxala itti fayyadama sirna tuqaalee barreeffama barattoota yuunvarsitii Addis Ababaa Muummee Afaan Oromoo bara 2001A.L.Htti seenanirratti kan fuulleffate yoo ta'u, kaayyooleen gooree isaan armaan olitti eeraman hammachuun, gosoota sirna tuqaalee muraasa isaanii ibsuu qofarratti kan xiyyeeffatedha.

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa immoo, xiinxala itti fayyadama Qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barreeffama barattoota Mana Barumsaa Qophaa'ina Gindabarat kutaa 11^{ffaa} baratanirratti kan xiyyeeffate yemmuu ta'u, madda rakkoo barattoonni fayyadama Qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti qabanii eeruufi tooftaalee qub-guddeessaafi sirni tuqaalee ittin barsiifamaa turan ibsuun kaayyoo gooree qorannoo kanaati. Garaagarummaan qorannoo kana lamaan gidduutti mul'atan kanneen armaan olitti ibsaman yoo ta'an, dabalataniis bakkiifi yeroon qorannoowwan kunniin itti dalagaman garaagarummaa qorannoo kana lamaan gidduu jiru isaan birooti.

Walumaagalatti, boqonnaan kun mata duree qorannoo kanaatirrattii yaada hayyoonni lafa ka'aniifi qorannoon kanaan dura mataduree kanarratti hojjetame irratti ilaalchoota jiran sakatta'a.

Boqonnaan kun kutaa lammaffaa qorannoo kanaa yoo ta'u, as jalatti mata duree qorannoo kanaatirrattii yaada hayyoonni lafa ka'aniifi qorannoon kanaan dura mataduree kanarratti hojjetame sakatta'uun yaada hayyootaa bu'uura taasifachuun qorannoo dhugaarratti hundaa'e geggeessee jira. Yaanni hayyoota kunis, qabxiilee akka: maalummaa qub-guddeessaafi Sirna Tuqaalee, faayidaa qub-guddeessaafi Sirna tuqaaleefi barreeffamoota wal fakkii fa'arratti fuulleffata.

Beektonni yookaan hayyuuleen eessatti fayyadamuu akka qabnu yeroo ibsani qub-guddeessarratti barreeffama adda addaa yammuu dhiyeessan yaada kanatti fufee jiru ta'a.

Geetaachoon (2009;163) maalummaa qub-guddeessaa yoo ibsu, "Jechi qub-guddeessa jedhu jechoota qubee guddaa kan jedhaman irraa kan uumame ta'ee, kunis jecha tichoo kan jechoonni lama walitti hidhaman irraa uumame. Qub -guddeessi barreeffama keessatti faayidaa adda addaa kena" jedha. Barreeffama keessatti bakka barbaachisutti qub-guddeessatti fayyadamun barreessuun xiyyeeffannoo agarsiisa

Yaada armaan olii kanarraa akka hubannutti, qub-guddeessi bakkeewwaan barreeffamni keenya xiyyeeffannoo akka argatan barbaanne sana seera qub-guddeessaarratti fayyadamuun namni akka waanta barreeffame sana salphaatti nuuf hubatu jechuun ibsu.

Michig (1998;162) Qub-guddeessa yammuu ibsu, "Qub-guddeessa fayyadamuun akkasumas, barreessuun bakka bakkatti garaagarummaa guddaa qaba. Garuu qub-guddeessai seerota murtawaa kan mataa isaa danda'e qaba

Yaada hayyuu kanarra akka hubannutti qub-guddeessi akkuma sirna tuqalee barreeffamni keenya namaan akka dubbifamu danda'ufi qulqullummaa gaarii akka qabaatuuf, bakkeewwaan barbaachisoo ta'anfi jalqaba himootarratti kan itti gargaaramnufi wanta barreessaan tokko jechuu barbaade, dubbisaan haala ta'eefi gaarii ta'een akka hubatu kan gargaarudha jechuun ibsa.

Warriner.(1977;115)akka ibsutti “Qub-guddeessai jechoota barbaachisoo ta’anitti mallattoo gochuuf,jalqaba himaarratti galuun kan nu tajaajiluudha .Akkasumas qub-guddeessis ta’e sirni tuqalee wanta barreessan tokko jechuu barbaade dubbisaan haala gaarii ta,een akka hubatuuf gargaara”.

Warriner.(1977;115)akka ibsutti “Qub-guddeessai jechoota barbaachisoo ta’anitti mallattoo gochuuf,jalqaba himaarratti galuun kan nu tajaajiluudha .Akkasumas qub-guddeessis ta’e sirni tuqalee wanta barreessan tokko jechuu barbaade dubbisaan haala gaarii ta,een akka hubatuuf gargaara”

Yaada hayyu kanarraa akka hubannutti , qub-guddeessa fayyadamuun bakka bakkatti garagaarummaa guddaa haaqabatu malee.barreeffamni haala qulqulluu ta’en akka dubbifamuufi seeronni qub-guddeessaa kunis, kan mataa isaanii danda’an jiratullee bakka bakkatti adda addaa akka ta’an ibsa.

Alamirew (2008;114)Qub-guddeessaa yemmu ibsu,”Qub-guddeessa himni tokko caalaatti hiika gaarii akka qabatuf gargaara.qub-guddeessi dubbisaan barreeffama tokko haala gaarii ta’een akka hubatamuuf akka dubbisuuf yoo barreessuufi akkasumas, dubbisaan barreeffamicha haala salphaa ta’een akka hubtuuf akka dubbisuufi yoo barreessuufi akkasumas,dubbisaan barreeffamicha haala salphaa ta’een akka hubatufi gargaarudha”.

Yaada hayyuu kanarraa akka hubannutti, ergaa dabarfachuun barbaadame tokko haala mijataa ta’eefi qulqullina qabuun dabarfachuu keessatti akkaattaan itti fayyadama qub-guddeessa barreeffamicha keessatti itti tajaajilamanii murteessaa ta’u isaati ibsa.

Sanford (1977;342)Qub-guddeessa yemmuu ibsu,”Qub-guddeessi qubeewwaan xixiqqoo keessaa ijaan akka hubatamu godha yookaan ija harkisa .sababa kanrraan kan ka’e qub-guddeessi xiyyeeffannoo adda qubeewwaan jiran keessa akka argatu taasisa jechuudha .akkuma beekamu,qub-guddeessi jalqaba himaafi bakkeewwaan barbaachisoo biratti galuun isaa fayidaa guddaa qaba”.

Sanford (1977;287) akka ibsutti,” Qub-guddeessaa jechuun ,bakkeewwaan qub-guddeessaa barbaachisanitti ,seera qub-guddeessaa fayyadamuun ,qubeewwaan

barreeffaman keessaa kanneen xiyyeeffannoo akka argatan barbaanne sanaa keessaa adda gochuun guddisuudha

Kana malees,caasaa himaafi jechootarratti ka'umsi isaanii yeroo mara qub-guddeessadha. Ergaa dabarfachuun barbaadame tokko haala mijataa ta'een dabarfachuu keessatti akkaataan itti fayyadama qub-guddeessa barreeffamicha keesatti itti tajaajilamanii murteessaa ta'u isaati. Keessattiyyuu maqaawwan kanneen akka maqaawwan gaarreenii, Biyyaa, Magaalaa, Lagaa, Maqaa dhuunfa dhala namaa, Uummataa,Tibbootaafi Wkf qub-guddeessan eegalu jedhu (Sanbatoofi Tasfayee, 1993). yaaduma kanarraa ka'uun,qub-guddeessai barreeffama keessatti sirna tuqalee waliin walitti dhufeenya guddaa qaba.kana jechuun barreeffamni sirna tuqalee fi qub-guddeessa haala seerri afaanichaatin of keessa hinqabne mudaa horata. Hanqina kana furuuf hariiroo sirni tuqalee qub-guddeessa waliin hariiroo qaban keessayi, tuqaa,mallattoon waraabbii dachafi mallattoon gaaffii kanneen qub-guddeessa walin hariiroo cimaa qabanii dha.

Qub-guddeessi ergaa barreeffama afaan tokko barreeffamaan darbu keessatti faayidaa guddaa qaba.Faayidaa qub-guddeessi barreeffama keessatti qaburratti hayyonni (bektonni)dhimma kanarratti yaada isaanii yammuu ibsan haala armaan gadii kanaan ta'a.

Michig (1998;162)yemmuu ibsu,"Qub-guddeessa fayyadamuun barreessuun,bakka bakkatti garaagaummaa guddaa qaba.Garuu,qub-guddeessa fayyadamuun seerota murtawaa kan mataa isaa danda'e qaba.Akkasumas,faayidaan qub-guddeessi ergaan barreeffama tokko akka qulqullummaa isaa eeggatee dubbisaa biraan akka gahamuuf hedduu barbaachisa".

Yaada hayyuu kanarraa akka hubannutti qub-guddeessa fayyadamuun barreeffamni haala qulqulluu.ta.en akka dubbifamuufi seeronni qub-guddeessaa kunis, kan mataa isaanii danda'an jiratullee bakka bakkatti adda addaa akka ta'an ibsa.

Tashoomaa (1994;55) yemmuu ibsa ,"Qubeen Afaan Oromootiif moggaafame bakka lamatti hirama; qubee guguddaafi qubee xixiqqaa.isaan kun lamaan yeroo barreeffaman, akkasumas wal-makanii utuu hin ta'in seera eeganii ti.Fakkanyaaf,qubee guddaafi qubee xiqqaa wal-keessa seera malee makuun hin sirratu. Jecha ykn hima ykn yaada tokko yeroo barreessinu,callisnee qubee guddaadhan ykn xiqqaadhaan akkuma fedhanitti hin

jalqabamu.jechi Qub-guddeessa jedhu jechoota “qubee”fi” guddisuu “jedhaman irraa moggaafame.Hiikni isaas ,haala ykn hojii qubee guddaatiin barreessuu ykn katabuu,qub-guddeessuu jechu argisiisa.

Haaluma walfakkaatuun, Toleeraa Tasammaa(2002) xiinxala dandeettii barreessuu gabbifachuu barattootaa Mana Barnoota Qophaa’ina Gindabarat jechuun kan hojjete yeroo ta’u, kaayyoon isaa rakkoolee barreessuu barattootaa irratti danqaa ta’an xiinxaluudha. Qorannoon isaa kunis, barreeffamaafi mana barnoota qophaa’inaa irratti waan xiyyeeffatuuf qorannoo kana waliin walfakkaata. Haata’u malee, qorannoon kun addatti unka keeyyataa, qubguddeessaafi sirna tuqaalee irratti waan xiyyeeffatuuf gama kanaan garaagarummaa qabaatu.

Boqonnaa Sadii

3. Malawwan Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti qorannoon kun haala kamiin akka gaggeeffame kan keessatti murteessinuufi qajeelchinuu dha.kutaan kun qorannoo kana kan karaa qabsiisuufi daangessuu dha.kana jalatti akaakuu qorannoo kanaa kaayyoo isaarratti hundaa'ee kan itti murtaa'u ,maddi ragaalee ,maddi odeeffannoo,tooftaan odeeffannoon ittiin funaaname akkasumas itti qaacceffame kan keessatti ibsamedha.

3.1 Saxaxaa Qorannichaa

Qorattuun kun malleen qorannoo keessaa isaan adda addaatti gargaramtee jirti mala qorannoowwan kana keessaa mala akkamtaafi ammamtaatti fayyadamteetti. qorannoo ishee gaggeessitteetti. Qorannichis yemmuu gaggeeffamu, malleen qorannoo jiran keessaa, mala qorannoo kan bu'uureffata ta'ee, malleenqorannoo adda addaattis fayyadamtee jirti.Iniis: qorannoo ibsatti gargaaramteetti. Adeemsi kun mala qorannoo saayinsawwaa kan hordofe yoo isa taasisu, yaadumaa kana Yohannes Abate,(2008) yoo cimsu,“qoratuun mata-duree filate, barruu sakatta`a, oddeeffannoo funaannate sana ibsuun argannoorra gesi ”jedha. Akka yaada kanarraa hubannuutti, qorannoo tokko mala adda addaatti gargaaramuun furmaata tokkorraa gahuun kan danda`amu ta`uu isaati.Yaaduma kanarratti hundaa`uudhaan,qorannoon kun malleen qorannoo walmakaa fayyadamteetti. Sababni qoratuun kun qorannoo akkamtaa fayyadamteefis, qorannoon akkamtaa,dhimmootaa qorannicha keessattii dhiyaatan jechaan waan ibsuufi qorataan qaaman achitti argamuun odeef-kennitootarraa odeeffannoo barbaadu sana akkaataa gaaffiin ishee ifa ta`uufitti gaaffachuun oddeeffannoo waa`ee wanta barbaadu sana argamisiisuuf waan qorattuu tajaajiluufi.Yaaduma kana Ahmed Siraj and Mengistu Zelalem,(no year).yemmuu deeggaru,“Qorannoon akkamitti gaaffiiwwan kanneen akka;`Maaliif?.Akkamitti?`jedhan deebisuuf carraaqii taasisa .Akaakuun qorannoo kanaa dhimmoota qorannicha keessatti dhiyaatan mara jechaan ibsa” jedha. Qorattuun qorannoo ishee keessatti odeeffannoowwan funaante jechaan ibsitee jirti.

Malli qorannoo qorattuun kun itti gargaaramtee kan biro, qorannoo ammamtaati. Qorannoon kunis akaakuwwan qorannoo keessaa tokko ta'ee, odeeffannoowwan hawaasarraa funaanname lakkoofsan kan ibsuudha. Qorannoon ammamtaa lakkoofsatti fayyadamuun yookaan gargaaramuun, ammamii wantootaa safara. Zolton (2007) Yaaduma hayyuu kana bu'uureffachuun, Sababnii qoratuun kun mala kana fayyadamteefis, odeeffannoo funannate takkoofan ibsuuf waan ishee gargaarufi baay'inni odeef-kennitootaa hedduu waan ta'aniif hunda isaaniirraa odeeffannoo qorannoo kanaaf barbaachisaa ta'e argachuuf qaaman tokko tokkoo isaanii gaafachuuf yeroo bal'aafi human gahaa waan gaafatuuf malli kun rakkoo kallattii kanaan isa mudachuu danda'u kanarraa waan baraaruuf mala kanatti fayyadamteetti.

Walumaagalatti qoratuun kun malleen qorannoo walmakaatti gargaaramtee jirti. Sababni qorattittin malleen kana walkeessa fayyadamteefis, malli kun odeeffannoo argame jechaafi lakkoofsan ibsuuf tajaajiluu dha. Malli qorann akaakuwwan malleen qorannoo keessaa tokko ta'ee, mala qorannoo akamtaa fi ammamtaa walkeessa makuun odeeffannoo funaanname lakkoofsafi jechaan ibsuuf kan tajaajilu dha. Dhimmuma kanarraa ka'uun qoratuun qorannoo ishee keessatti odeeffannoo yookaan ragaawwan iddattoo filateetti funaannateetti. mala kantti gargaaramuun jechaafi lakkoofsatti fayyadamuun ibstee jirti.

3.2 Madda Ragaalee

Qorannoo kana keessatti akka iddattootti kan filataman, barattoota Mana Barumsaa Qophaa'ina sabbataa kutaa 11^{ffaa} bara 2009 barachaa jiranif barsiisota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} mana barumsichaatti barsiisan keessaa lamaa fi kitaaba Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa}ti, Baay'inni barattoota bara kana (2009) kutaa 11^{ffaa} 200 yoo ta'ani isaan kana keessa mala iddattoo carattin gargaaramun barattoota 100 filachun dhiiraa 60fi dhalaan immoo 40 itti fayyadamera. isaan kana keessaa bayin barattoota kuta tokko keessatti ta'anni waliin baratani dhira 28 dhalan immoo 22 Baay'inni daree barattootaas afur ta'nifi gilaalonni unka keeyyataa, qubguddeessafi sima tuqaalee shaakalchisuuf boqonnalee kanneen keessatti dhiyaatanis lama qofa akka ta'an addaan baafamanii jiru.

3.3 Tooftaa Funaansa Ragaalee

Qorannoo tokko yeroo adeemsifamu, qoratuun qorannoo isheetif kan mijatu meeshaalee (malleen) odeeffannoo itti funaannatu filachuun waan ishee barbaachisuf dha. Qorannoo kana keessattis qorattuun ragaalee qorannoo ishee deeggaraniif kan funaannatee meeshaalee funaansa odeeffannootif tajaajilan keessaa isaan armaan gaditti fayyadamuuni Ishee sakatta`a qormaata barattootaaf kenname, bar-gaaffii barattootaafi afgaaffii barsiisotaati.

3.4 Mala Iddaatteessuu

Bu`aa qabeessummaa qorannoo kanaaf odeeffannoon barattoota hunda irra ragaa osoo walitti qabuun danda`amee gaarii ture. Haata`uu malee hanqina yeroo, humanaa, beekumsaafi kkf irraa kan ka`e ulfaataa ta`a. Yaaduma kana Addunyaan (2011) yoo ibsu` qorannoo gaggeeffamu tokko keessatti iddattoo filachuun waan hinoolledha. kanniin dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaadha waan ta`eef` jedha. Yaada kanarraa wanti hubatamu odeeffannoo madda ragaa hundarraa funaanuun akka ulfaataa ta`eedha. yaaduma kana deeggaruun Girmaa (2014) yoo ibsu` "A sample is a segment of the population selected to represent the population as a whole" Akkuma yaada kanarraa hubachuun danda`ametti yoo danda`ame madda ragaa hundarra odeeffannoo funaani; ta`uu baannan, kanniin eeraman keessaa iddattoo filachuun akka gaggeessamu lafa kaa`a.

Mataduree kana jalatti mala iddattoon ittin filatamaniifi sababa filatamaniif ibsa isaanii waliin kan dhiyaatan yoo ta`u, malli iddattoon qorannoo kana keessatti itti dhimma baates, mala iddattoo carraa ta`un isaa ibsa gahaa waliin dhiyaateera. Iddattoowwan mala kanan filatamanis as jalatti ibsamanii jiru. Isaaniis:

3.4.1. Iddatta Barattootaa

Rakkoo ittii fayyadama keeyyataa, qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreeffama Afaan Oromoo keessaatti mul`atan kanaaf ragaa kallattiin kennuu kan danda`an barattoota. Sababni isaas, dhimmi kun kallattiidhan waan isaan ilaallatufi. Baay`inni barattoota kutaa 11^{ffaa} mana barumsichaatti barataa jiran 200 yemmuu ta`an, daree afur keessaatti qoodamanii argamu. Barattoota kanneen hunda irratti qoraannoo gaggeessuun yeroo

dheeraa,humnafi baasii guddaa gaafachuu danda`a waan ta`ef,qoratuun kunis, mala iddatttoo carraa wal qixa gargaaramuudhaan,barattoota 50% iddattoo ta`uun akka madda ragaattii fudhatamanni jiru. Malli barattoonni iddattoo ta`an kunninis daree hunda keessaa ittin filatamanis, mala iddattoo carraa wal qixa fayyadamuun yoo ta`u, iddattoonnis haala ifaafi ifa ta`een filatamanii jiru.Sababni malli kun filatameefis,malli kun jamaa hunda loogii tokko malee barattoota ciccimoo,giddugaleeyyiifi suuta baratan osoo gargar hinqoodin mara isaanitiyyuu ija tokkoon hirmaachisuun carraa walqixa ta`een ifaa ifaatti qooda fudhachiisuu waan danda`uufi.

Yaaduma kana Dastaa (2002)n yoo ibsu,“Malli carraa sirnaawwaa kun kanneen biro caalaa bu`aa qabeessafi hirmaattonni jamaa ifaan ifatti carraa walqixa isaanii laatameefiitti fayyadamanii qooda fudhachuu danda`u”jedha.Yaaduma armaan oliitti ibsame kana ka`umsa taasifachuun,barattoota hundaaf loogii tokko malee carraa walqixa ta`etu sirnaan kennameefi.Itti aansuun dreewwaan afur barattoonni kutaa 11^{ffaa} keessaatti barachaa jiran keessaa tokkon tokko dareewwaan kana keessatti baay`inni barattoota daree afur ta`an qoratuun gargar erga baafate, kooriyaa wal madaalchisuuf jecha gaaffii barattoonni dhala kaasan irratti hunda`uun barattoonni dhiiraa 5fi barattoonni shamarranii 5 daree keesa akka carraa kaasan erga murteeffame boodaa,barattoota dhiiraa 60fi barattoota shamarranii 40 carraa fusiisun kanneen filatamanirratti dha.

3.4.2. Iddattoo Barsiisotaa

Odeeffannoo ragaalee qorannoo kanaaf tajaajilan irraa sassaabame kan biro,barsiisota Mana Barumsaa Qophaa`ina sabbataa keessatti barsiisan kaneen gosa barnoota Afaan Oromoo barsiisaniidha. Sababni barsiisonni kun madda raga ta`uun odeeffannoo kennuu danda`u jedhamnii qoratuudhaan filatamaniifis,barsiisonni gama isaanitin hanqina barattoonni yemmuu barreeffama adda addaa barreessan ittifayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaaleerratti qaban kana itti dhiyeeenya qaama kamiyyuu caalaa waan qabaniif sirriitti beekuu danda`u. Akkasumas, muuxannoo qabanirratti hundaa`un tooftaalee hanqinni kun furmaata ittin argachuu danda`an eeruun odeeffannoo quubsaa ta`e kennuu danda`u jedhee waan itti amaneef,baay`inni isaaniis xiqoo waan ta`aniif,marti isaanituu yookaan barsiisota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} mana barumsichaatti barsiisan keessaa dhira- dhala 2 waluma galatti 2 fudhatamanii jiru.

3.5 Malawwan Xiinxala Ragaalee

Qorannoo tokko yeroo adeemsifamu,qorattuun qorannoo isheetiif kan mijatu meeshaalee (malleen) odeeffannoo itti funaannatu filachuun ishee dirqama.Qorannoo kana keessattis qorattuun ragaalee qorannoo ishee deeggaraniif kan funaannatte meeshaalee funaansa odeeffannootiif tajaajilan keessaa sakatta`a qormaata barattootaaf kenname,bar-gaaffii barattootaafi af-gaaffii barsiisotaati.

3.5.1 Qormaata

Qormaatni barattotaa odeeffannoo dhimma qorannoon gaggeeffamuuf sanaa funaanuuf kan tajaajiludha. Innis odeeffannoo qorattuun funaanuu barbaaddu sana qormaatni barsiisota mana barumsichafi qorattuudhan barataaf qormaani kennamee jira.haaluma kanaan qormata barattootaafi keename qoratuun yeroo fudhachudhaan sororte ragalee walitti qabde dhima itti batetti. Baay`inni barattoota qormaata kana irratti hirmatan 100 yoo ta`u, Dhi 60fi Du 40 yoo ta`u itti fayyadama unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaaleetti fayyadamuun irra deebi`anii barreessan kanarraa qorattuun argachuuf qooda olaanaa qabdi. Sababni qorattuun kun sakattaa`a qormaata barataa kana fayyadamteefis rakkoo barattoonni itti fayyadama unka keeyyataa,qubguddeessaafi sirna tuqaalee kanarratti qaban qormaata isaanii kenname kanarraa ofuma isheetii argachuu waan dandeessisuuf jeecha itti gargaaramtee jirti.

3.5.2 Afgaaffii

Af-gaaffiin odeeffannoo gadifageenyaafi baay`ee murteessaa ta`e argachuuf gargaara .Yaaduma kana Shugaze (2009) yoo ibsu,”interview is quite effective in giving information about persons, perception, beliefs feelings, motivations, past and current behaviors.” Yaada kanarraa wanti hubannu af-gaaffiin yaada, fedha, kaka`umsaafi ilaalcha namoonni dhimma tokko irratti qaban hubachuufi odeeffannoo argachuuf kan gargaaru ta`uu isaati.Kana malees af-gaaffiin odeeffannoo bar-gaaffii jalaa harca`anii hafan gadifageenyaan ibsee raga argamsiisurratti mijataa waan ta`eefiidha. (Kumer,1996:105)

Dabalataan yaaduma kana deeggaru. Dastaa (2013;111) yoo ibsu “Odeeffannoon af-gaaffiidhaan funaanamu wantii gaarii taasisuu,qoratuun gaaffii ishee sirritti ifa gootee akka ibstuufi jecha odeef-kennitoonni waan isaanii ifa hintaane gaafachuu dnada`uu isaaniti”jedha.Yaaduma kana Addunyaa (2011)n hayyuu Koul (2006) jedhamu wabeeffachuun yemmuu deeggaru,“Af-gaaffiin odeeffannoo haala kaminuu argachuun hindanda`amne gadi fageenyan argachuuf baay`ee barbaachisaadha”jechuun ibsa.

Afgaaffiin qorannoon akkamtaa keessatti meeshaa funaansa raga murteessaafi hubannoo namoonni waan tokko irratti qaban baruudhaafis ta`ee namoota biros hubachiisuudhaaf mala cimaadha. Gaaffilee banaa kan jedhaman odeeffannoo kennan osoo hindhiphatin taphachaa waan gaafatame sana bu`uura godhate hanga beeku muxxannoo ofiifi namootaa iiraa deebii kennudha. Deebiin inni kennu daangaa hinqabu.Gaaffile cufaan deebii tokkoofi tokko barbaadaniif ibsa yaada dhuunfaafi ilaalcha hinfeenedha. Haaluma kanaan unka keeyyataa, Qub-guddeessaafi Sirna tuqaalee Haala Mana Barumsaa Qophaa`ina sabbataa”irratti odeeffattoonni hirmaatan barattootafi barsiisota mana barumsaa kanaa eeruudhaan hirmaatanidha. Walumaagalatti sababni qoratuun af-gaaffii filateef,af-gaaffiin yeroo barbaadametti fooyya`uu danda`a.Haala barsiisota odeeffannoo kennuurratti hundoofnee fooyyessuu dandeenya waan ta`eef. Kanafuu barsiisonni Mana Barumsa Qophaa`ina Sabbataa rakkinoota barattoota isanni irratti mulatu kana gara fuula duraatti Qoraannoon kun furmata akka itti lachu dandaa`uf jechudhan akkatta itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqallee odeeffaanoo gahaa ta`e naf kenuf yaalaniru.

3.5.3. Bar-gaaffii

Bar-gaaffiin meeshaalee funaansa odeeffannootif oolan hedduu keessaa isaa tokkoofi odeef-kennitoota lakkoofsan baay`ee ta`an qorannicha keessatti hirmaachisuun odeeffannoo gahaa ta`e argamsiisuu kan danda`uufi qorattoota baay`eedhaan kan filatamuudha. Sababni qoratuun bargaaaffii kana filatteefis,qorattoota baay`eedhaan kan filatamuudha.Sababni qoratuun bar-gaaffii kana filatteefis,qorattoota baay`een filatamuu isaa qofaaf osoo hintaane, bu`aawwaan kanneen akka yeroofi humana namaa qusachuu, eenyummaa odeef-kennitoota waan hinibsineef odeef-kennitoonni yaada isaanii soda tokko malee waan ittiin ibsataniifi bakka bu`aadhanis dalagamuu danda`uu isaatiif jecha

filatteetti. Tajaajiluma inni ooluuf kana bu`uura taasifachuun qorannoo kana keessatti qoratuun odeeffannoo bal`aa argaachuuf odeef-kennitoota akka iddattaa caarraatti filatamaniif bargaaffii fayyadamteetti. Bargaaffiin kunis waligalatti baay`inni isaanii kudhan yoo ta`aan, barattoota akka iddattootti filataman dhibbaa isaan kana keessaa dhi 60fi du 40 raabsameefii jira. Gaaffiiwwaan raabsaman kanneenis guutuman guututti qoratuufi deebi`anir

Boqonnaa Afur

4. Xiinxalaafi Ibsa Ragaalee

Boqonnaa kana jalatti barattoota iddatteeffamaniifi barsiistota mana barumsaa qorannichi itti gaggeeffametti Barnoota Afaan Oromoo barsiisan irraa funaanametuu keessatti dhihaatee qaacceffamuun hiikni itti kenname. Kunis, qabxiilee gurguddoo sadii jalatti hiramuu gaggeeffamee jira. Kutaan inni jalqabaa barattoonni mana barumsaa sabbataa haala fayyadama keeyyataa ilaalchisuun maal akka fakkaatan ibsa. Inni lammaffaa haala fayyadama qubguddeessaan walqabata. Dhumarratti, sirna tuqaalee fayyadamuu keessatti maal akka fakkaatan ibsa. Qaaccessiifi ibsi kunis, ragaalee barattoota irraa, barsiisota irraafi sakatta'a qormaata isaaniif kenname irraa argame irratti bu'uureffate.

4.1. Ibsa Waa'ee Odeeffannoo Kennitoota

4.1.1. Ibsa Waa'ee Barsiisotaa

Mana Barnootaa Qophaa'ina Sabbataatti barsiisonni kutaa 11 Afaan Oromoo barsiisan lama yammuu ta'an, lamaanuu dubartiidha. Sadarkaan barnoota isaaniis, digirii lammaffaa yammuu ta'u, tokko waggaa 21, isheen lammaffaa immoo waggaa 18 barsiisanii jiru. Lamaan isaanii irraas odeeffannoon funaanamuun xiinxalamee jira.

4.1.2. Ibsa Odeeffannoo Barattoota Kutaa 11^{ffaa} fi Iddattoowwanii.

Ibsi seenduubee odeeffennitoota Barattoota Qophaa'ina Sabbataa kutaa 11 baratanii akka armaan gadiitti dhiyaatee jira.

Gabatee 4.1: Ibsa Odeeffannoo Barattoota Kutaa 11^{ffaa} Mana Barumsaa Qophaa'ina Sabbataa.

Dareewwan	Barattoota Barachaa Jiran			Iddattoowwan Filataman (50%)		
	Dhi	Du	Id	Dhi	Du	Id
11A	29	21	50	15	10	25
11B	31	20	51	16	9	25
11C	27	22	49	14	11	25
11D	27	23	50	15	10	25
Ida'a ma	114	86	200	60	40	100

4.2. Xiinxalaa Ragaalee Qormaataa

4.2.1 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Keeyyata Irratti

As jalatti hubannoofi dandeettii barattoonni keeyyata barreessuufi fayyadama qubguddeessa irratti qaban xiinxaluuf qormaanni barreeffamaa kennamee jira. Mata dureen akka irratti barreessaniif kennameef ‘ **Ispoortii Aadaa**’ jedha. Barattoota qormaataaf taa’an keessaa kan barreessuuf yaalii taasisan, dubara lamaafi(5%), dhiirri jaha(10%) qofa yeroo ta’u, odeeffannoo funaaname keessaa muraasni gabatee armaan gadii keessatti tarreeffamee jira.

Gabatee 4.2: Odeeffannoo Qormaata Barattootaaf Kenname Irraa Funaaname

I	Isaa dogoggoran barreesani. Mata duree Ispoorti aadaa jedhu keyyataa afuriin barreessa	Kan barreefamu qabu . Mata durreen Ispoorti aadaa jedha.
	ISPOORTIN ADDAA UMMATAA OROMOO BIRATI BARBAACHISAA DHA. UMANNI OROMOO IJOOLEESSAA AKA JABTANI FI SAMUNI ISNNI JABTE WAN HUNDA BEKUFU JECHA IJOOLEESA NI JAJAABESA. HALUMA KANAN IJOOLEEN OROMOOS ISPOORTII ADDAA KAN JABATANI HOJECHU QABU.	-uummanni oromoo haala adda addaa keessatti kan taphatu ispoortii aadaa ta’an hedduu qaba. akka haaraatti gurmaayee sadarkaadhan cimee, hanga shaampiyoontitii hindeemin malee aadaa oromo keessatti tapha jedhame kawaamamu baayeedhaa. -ispoortii aadaa ijoolleen jabina Qaamaa sammu obsa Abdiifi hamilee akka qabaatan godha. -walumaagalatti Ispoortiin Aadaa barbaachisa dha.

Gabateen armaan olii akka mul’isutti, barreeffamoota lamaanuu yoo ilaaltee hanqinaalee hedduu of keessaa qabu. Barreeffama jalqabaa(I) irratti baay’inni keeyyataa argamu lama fakkaata. Inni jalqabaa hima tokko qaba: ISPOORTIN ADDAA UMMATA...BARBACHISAA DHA. Inni lammataa himoota lama: UMANNI OROMOO IJOOLEESSAA...NI JAJAABESAfi HAALUMA

KANAAN...QABU kanneen jedhan of keessaa qaba. Haata'u malee, unka keeyyataa kan guutu miti. Sababni isaa, caasaaleen keeyyataa: himni ijoo, himoonni deeggartootaafi himni goolabaa kam akka tahan addaan bahanii hinbeekaman.

Kan lammaffaa (II) irratti haala taa'umsaan yeroo ilaalamu, keeyyata afur kan qabu fakkaata. Himoota arfan haala keeyyataan qoodamanii taa'anii jiru: **-uummanni oromoo haala...hedduu qaba, akka haaraatti gurmaayee...baayeedha, -spoortii aadaa ...akka qabaatan godhaafi – walumaagalatti ...barbaachisa dha;** kanneen jedhanidha. Himoonni kunneen ulaagaa keeyyataa hinguutan sababni isaa, keeyyanni sarara xiqqaan (-) hineegalu. Fkn. **-uummanni.. -ispoortiin.....** Dabalataanis, qubee xiqqaan jalqabuun isaa . Hima lammaffaa irratti **akka** jechuun eegala.

Haaluma walfakaatuun, barsiisootaaf dhimma keeyyata irratti barattoota shakalsiisuu irratti gaafatamanii yeroo deebisan akka armaan gadiitti ibsamee jira.

Barsiitonni lamaanuu barattoonni ogummaawwan afaanii keessaa afoolaa irratti fedhii barachuufi hojjechuu qabu malee, barreessuu irratti fedhii hinqaban yaada jedhu lafa kaayu. Hunda caalaas akka itti cimu ibsu. Yaada kanarraa kan hubatamuu danda'u, barsiistonni ogummaan barreessuu akkuma waliigalaatti jecha qubeessuu irraa hanga keeyyata barreessuutti akka barattoota isaaniitti baay'ee cimu waliigalu. Kunimmoo, deebii barattoonni barreessaaniifi yaada hayyoonni ibsaniin waldeeggara.

Kana malees kanumarratti afgaaffiin barsiistotaaf dhihaate tokko, “Barattoonni keessan ogummaa afaanii keessaa isa kam shaakaluu sodaatu?” kan jedhu yoo ta’u, barsiistonni shananuu sagalee walfakaataadhaan, **“Barattoonni keenya ogummaa barreessuu, keesumaa keeyyata baay'ee sodaatu,”** jechuun deebisan. Dabalataanis, keeyyata barreessuu shaakalsiisuuf waayitiin afaan oromoof ramadame baay'ee xiqqaa ta’uu ibsanii jiru. Kun immoo, yaada hayyuu Longan (1981) ogummaan barreessuu sababa namoonni yeroodhaa yerootti shaakallii barreessuu hinadeemsisneef ulfaachuu akka danda’u ibseen waldhugoomsa. Kanaafuu ogummicha gabbifachuun kan danda’amu yeroodha gara yerootti nuffii tokko malee shaakala taasisuun akka ta’e dabalee ibsa.

4.2.2 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Qubguddeessa Irratti

Qub-guddeessi barreeffama tokko keessatti seera barreeffamaa guutuuf kan itti fayyadamnu dha. Tajaajilli qub-guddeessa inni guddaan jalqaba himafi bo'oowwan walalootti akkasumas, maqalee waamamsaa kanneen akka; maqaa nama, bakkaa, biyyaa, magaalotaa, naannoo, kallattiiwwaniifi kkf jalqaba jechaa irratti galchun ittiin barreessina.

Haaluma kanaan qormaata barattootaaf dhiyeete keessatti rakkoon qub-guddeessaa bakka hedduutti nimul'ata. Dogoggorri kunis qubee guddaafi xiqqaa walkeessa barreessuufi qubee guddaa bakka fayyadamuu hinqabnetti fayyadamuu dha. Kana malees, barreefamni tuqaadhaan erga dhaabbatee booda qubee xiqqaadhaan itti fufuun barreessuun ragaan argame niibsa. Haaluma kanaan qormaata isaaniif kenname keessaa kan akka fakkeenyaatti fudhataman gabatee armaan gadii keessatti xiinxalameera.

Gabatee 4.3 Dogoggora Qub-Guddeessaa Mul'isu

Dogoggoraankan barreeffame	lak	Dhibb eenta	Kan sirriitti barreeffame	Lakko	Dhibbeen ta
aadaa oromoo	65	%65	Aadaa Oromoo	35	%35
Jiruu Fi jireenya oFii	82	%85	Jiruufi jireenya ofii	18	%18
Ijooleen oRoMoos	60	%60	Ijoolleen Oromoos	40	%40
QUB-guDDEessaan barreesu	70	%70	Qub-guddeessaan Barreessu	30	%30
QorrmmaaTABrtootaaf	80	%80	Qormaata barattootaaf	20	%20
DoGOggoora	74	%74	Dogoggoorraa	26	%26
Dhalli Namaa			Dhalli namaa		
Ciminaan hoJJachuutu Nama barbaachisa	66	%66	Ciminaan hojjachuutu nama barbaachisa.	44	%44

Akkuma gabatee armaan olii kessatti mul'atutti rakkoon barreessuu ragaa qorattuu kana keessatti argame dogoggora barattoonni agarsiisan keessaa inni kan biraan dogoggora qub-guddeessaatti fayyadamuuti. Ragaa qub-guddeessaa argachuudhaaf barreeffama keeyyata lama akka barreessaniif ajajni kennameefii ture. barreeffama barreessan san

keessatti barattootni laakkofsaan 100 qoraman keessaa kan lakkofsaan 35 ta'an (%35) seera barreeffama Afaan Oromoo eeganii qub-guddeessatti fayyadamanii barreessuu irratti dogoggora kan hinqabne yoo ta'u barattootni lakkofsaan 65 ta'an (%65) ta'an immoo seera Afaan Oromoo eeganii barreessuu irratti hanqina guddaa qabu. Yaada kana irraa kan hubatamu barattoonni harki caalan qub-guddeessa fayyadamuu irratti hanqina akka qabanii dha. Akka qorattuun kun qaaccessitetti qubee guddaa bakka barbaachisutti fayyadamuu dhabuu qofa osoo hin taane, qubee guddaa bakka hin barbaachifnetti fayyadamuunis ni mul'ata, kunis seera afaanichaa kan cabsu ta'uu danda'a.

Barreeffamni tokko barreeffaama sirriitti jedhamuuf seera afaan ittiin barreeffamee sana eegee yoo barreeffamee dha. Yoo kana ta'uu baate barreeffamichi hanqu ta'uu mala waan ta'eef, Barreeffamni hir'uun immoo ergaa ciccitaa dabarsa. Akkasumas, Afaan Oromootiin yemmuu barreessinu of eeggannoo cimaa gochuun seera afaanichaa eegnee barreessuun waan nurraa eeggamuu dha. kun immoo afaanichi hanga barbaadame akka guddatu gochuu keessatti bakka ol aanaa qaba.

Walumaa galatti, qabxiileen armaan olitti ibsaman barattoonni mana barumsa qophaa'insaa sabbataa kuta 11ffaa keessa jiran hammi tokko Afaan Oromoo seeraan barreessuu irratti hanqina akka qaban kan mirkaneessuu dha. Kana malees, ragaan qoratuun argame yaada kana nuuf dhugoomsa /mirkaneessa/.

4.2.3 Xiinxala Ragaalee Qormaataa Sirna Tuqaalee Irratti

Sirni tuqaalee barreeffama afaan kamiyyuu keessatti bakka barbaachisutti galchuun haalaan yoo barraa'uu baate ergaan darbuu barbaadame hin hubatamu. Sirni tuqaalee ergaa barreeffama tokkoo keessatti murteessaa waan ta'eef barreeffama kamiyyuu keessaa hafuu hin danda'u.

Sirna tuqaaleetti fayyadamuu dhisuun dubbisaan ergaa barreeffama sanaa akka hin hubanne godha. Kanuma irraa ka'uun qormaata sirna tuqaalee ilaalchisuun barattootaaf kenname keessatti hanqinni itti fayyadama sirna tuqaalee hedduun ni mul'ata. Hanqinaaleen mul'atan hundumtu barattootaa itti fayyadama dhiisuu osoo hin taane, kan sirritti itti fayyadamanis ni jiru. Gabatee armaan gadii keessatti odeeffannoon qormaataan sassaabame karaa mala lakkobsaan dhibbeentaan xiinxalamee dhiyaatee jira.

Gabatee 4.4 Gabatee Ragaalee Qormaataa Sirna Tuqaalee Agarsiisu

Dogoggoraan kan barreeffame	B/toota dogoggoran lakkofsaan	%	Kan sirriitti barreesaan lakkofsaan	%	Kan barraa'uu qabuu
Ofirra sinjaaladhu ormaan sinqixxeessu	78	78%	22	22%	"Ofirra sinjaaladhu;ormaan sinqixxeessu."
Oromiyaa keessatti wantoota baay'eetu oomishama isaan keessaa muraasni buna baaqeela atara xafi fi garbuu	82	82%	18	18%	Oromiyaa keessatti wantoota baay'eetu oomishama isaan keessaa muraasni; buna, baaqeela, atara, xafi fi garbuu
Yoom dhufta jennaan boru deema jete	83	83%	17	17%	"Yoom dhufta?" jennaan 'boru deema 'jete.
Essaa deemta	60	60%	40	40%	Essaa deemta?
Caaltuun qabxii gaarii fide badhaafamte	55	55%	45	45%	Caaltuun qabxii gaarii fide; badhaafamte.
Ajaa'iba Rabbii maal uumaan akkanaa	86	86%	14	14%	Aja'iba Rabbii! Maal uumaan akkanaa?
Barumsi hundee guddinaati	55	55%	45	45%	Barumsi hundee guddinaati.
Abdi Hawwii Boontuu faa waami	67	67%	33	33%	Abdi, Hawwii, Boontuu faa waami
Tolaa Haadha manaake yeroo dheeraaf argee hin beeku	80	80%	20	20%	Toolaa- "Haadha manaake yeroo dheeraaf argee hin beeku!?"

Gabatee armaan olii irraa kan hubannu barattoonni sirna tuqaalee seeraan fayyadamanii barreessuu ilaalchisee hanqina akka qabanii dha. Rakkini kun akkasumatti yoo itti fufe Afaan Oromootiin barreessuuf danqaa cimaa ta'a. Dogoggoorri kun bay'inaan kan mul'atu;bakka tuqaan galuu qabutti raajeffannoo,bakka mallattoon waraabbii galutti qoodduu,bakka buufata xiqqaatti qoodduu galchuufi kkf. Akka fakkeenyaatti yoo kaafne;

Caaltuun qabxii gaarii fide;badhaafamte. kan jedhu

Caaltuun qabxii gaarii fide,badhaafamte.

Caaltuun qabxii gaarii fide badhaafamte? Haala kanaan itti fayyadamaniiiru.Walumaa galatti sirna tuqaalee ilaalchisee;barattoonni mallattoo waraabbiiitti seeraan fayyadaman lakkofsaan 22 yoo ta'an dhibbeentaan 22% qofa ta'u. Mallattoo qooduutti kan fayyadaman lakkofsaan 33 yemmuu ta'an barattoonni 67 immoo osoo itti hin fayyadamin hafaniiiru.Kun dhibbeentaan yemmuu agarsiifamu kan seeraan itti fayyadaman 33% ta'uu isaa gabateen armaan olii ni addeessa.Mallattoo bufata xiqqaatti kan fayyadaman 20 yoo ta'an dhibbeentaan 80% osoo hin fayyadamin hafaniiiru. Mallattoo kanatti namni fayyadame lakkofsaan digdam qofa yemmuu ta'u barattoonni 24 gonkuma itti hin fayyadamne.Kana malees, akkuma gabatee armaan olii keessatti mul'atu barattoonni mallattoo raajjeffannooti fayyadaman 14 Tuqaatti kan fayyadamanis 45 seeraan fayyadamaniiiru.Akka ragaa qorannoo kanatti barattoonni tuqaaleetti fayyadamani 45 yemmuu ta'an barattoonni 55 immoo gonkuma itti hin fayyadamne.kun immoo fayyidaa tuqa lame beekuu dhabuu agarsiisa.akka ragaan qoratu kanaan funaanname mul'isutti harki caaluu tasuma sirna tuqaaleetti seeran fayyadamuun afaan oromoo keessatti bu'aa kan qabu ta'uullee,haala itti fayyadamaa irratti hubannoon jiru gadi aanaa ta'uu isaati.

Keessatuu bufaata xiqqaa ilaalchisee hubannoon barattoonni qaban baay'ee xiqaadha. Tajaajilli bufatni xiqqaan Afaan Oromoo keessatti qabu ni jira.garuu,haala seera qabeessaan bakka barbaachisuutti itti fayyadamun milkaa'ina ergichaaf bu'aa guddaa qabu.Itti fayyadama mallatto buufaata xiqqaa ilaalchisuun ragaan argame akka ibsutti barattoonni mallattoo akka haala itti fayyadamuun irra eegamuutti itti hin fayyadamne.kuni ta'uu kandanda'eef tajaajilli bufaata xiqqaa tuqaa waliin waan wal fakkaatuuf ta'uu danda'a.

Akka odeeffannoon armaan olii mirkaneessuutti barattoonni hedduun afaan oromootiin barreessuu keessatti sirna tuqaalee adda baasanii ittiin barreessuu kan hin dandeenye ta'uu isaanii gabateen armaan olii salphatti namaa hubachiisa. Sirna tuqaalee kan fayyadamnu barreeffama keessatti dha.sirnoota tuqaalee gar garaa bakka adda addaatti fayyadamna.barreeffamni sirna tuqaalee hin qabne akka galaana yaa'uuti.kana jechuun,barreeffamni sirna tuqaalee bakka barbaachisuutti itti hin fayyadamne ergaa

barbaadame hanqisa;seeri barreeffama sanaas ni caba.seerri barreeffama afaan tokko yoo cabe immoo afaanicha irra dhiibbaan akka ga’u beekamaadha. Afaan oromoo yeroo dhiyoo as mirgi barreessuu isaa eeggameefii sadarkaa guddinaarraa waan jiruufi of eeggannoo barbaachisu gochuufiin barbaachisaadha.Walumagalatti, seerri barreeffama Afaan Oromoo keessatti sirna tuqaalee bakka barbaachisaniitti beekne e ittin barreessuun nuraa eggama.Yoo kun ta’u baate yookiin sirna tuqaaleetti seeraan fayyadamuu dhiisinu dubbisaan ergaa barreeffama sanaa akka hinhubanne godha. Barreeffama tokko keessatti sirnoota tuqaaleetti seeran fayyadamuu dhisuun rakkooolee adda addaatiif ergaa barreeffama sanaa saaxiluu nidandaa’a.

4.3 Xiinxala Ragaalee Bargaffiifi Afgaaffii

Gaaffiwwan odeeffannoo qorannoo kanaf gumaacha guddaa kennu danda’u jedhe qorataan qopheeffate bifa bar-gaaffitiin gaaffiwwan kudhan ta’an qopheessuun kan barattoota iddattoo ta’un filatamaniif raabsaman hundi gaaffileen isaanii waan wal hin fakkaannef qopha qophaatti deebiin isaanis haala armaan gadiitin qaacceffamanii jiru.

Gabatee 4.5 Itti Fayyadaminsa Unka Keeyyataa, Qub-guddeessaafi Sirna Tuqaallee Barreeffama keessatti Rakkoo qabachuuf Dhabuu Barattootaarratti Raga Argame Ibsu

Gaaffii 1 ^{ffaa}	Filannoo	Lakk.	Dhiba
Barreeffama kee keessatti keeyyatta ,qub-guddeessafi sirna tuqaalleetti fayyadamuuf rakkoon si mudataa?	A.Eeyyee	76	%83
	B.Lakki	24	%17
	Ida’ama	100	%100

Akkaatuma odeeffannoo gabatee 4^{ffaa} kanarraa hubachuun danda’amuti barattoonni 76 (%83) ta’an yeroo barreeffama gahaa ergaa guutuu ta’e tokko dabarsuu danda’u barreessan itti fayyadama bifa keeyyataa,qub- guddeessaafi sirna tuqaalee barreeffama isaanii keessatti haala seerri afaanichaa eeyyamuun itti tajaajilamurratti rakkoo qabaachuu isaanii ‘Eeyyee’ jechuun kan deebisan yoo ta’an,barattoonni 24(%17) ta’an ammo,yeroo barreeffama ergaa guutuu ta’e tokko dabarsuu danda’u barreessan rakkoo itti fayyadama bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqallee akka hinqabne ‘Lakki’ jechuun deebisaniru.

Michig(1998;162)itti fayyadamuu qub-guddeessafi sirna tuqaalee bakka bakkatti garagaarummaa qabachuu yemmuu ibsu,’’Qub-guddeessaafi sirna tuqalee fayyadamuun barreessuun,bakka bakkatti garaagarumma guddaa qabq.Garuu, Qub –guddeessafi sirn tuqaalee fayyadamuun seerota murtawwaa kan mataa isaa danda’e qaba. Akkasumas, faayidaan qub-guddeessafi sirni tuqaalee ergaan barreeffama tokko akka qulqullummaa isaa eggatee dubbisaa biraan akka gahamuuf hedduu barbaachisaa’’ jedhu.

Waluma galatti deebii barattootaa kanarraa wanti hubatamu barattoonni lakkoofaan baay’ee yookaan harki caalu kan iddattoo qorannoo kana ta’uun qoratuudhan filataman kunnin yeroo barreeffama ergaa guutuu dabarsuu danda’u tokko barreessan rakkoo itti fayyadama qub-guddeessaafi sirna tuqaalee akka isaan qabanitu hubatame.

Gabatee 4.6 Qaaccessa Madda Rakkoo itti Fayyadama Unka Keeyyataa,Qub-guddeessafi Sirna tuqaaleerratti Barattootatti Gufuu Ta’uu Danda’an Hubachuuf Dhiyaate Qaaacceessuu

Gaaffii ² ^{ffaa}	Filanno	Lakk	Dhib
Deebiin gaaffii 1ffaa’’Eeyyeenii’’yoo ta’e sababani ati akka keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee kana sirriitti hin fayyadamane si taasasu maali?	A.Barsiisaan haal nuti baraannu barsiisuu dhiisuu	20	% 14
	B.Qabiyyeen kitaaba barataa haalan shaakalsiiuu dhabuu	8	% 17
	C.Xiyyeeffannoon nu qabnuuf gad-aanaa ta’uu	50	% 15
	D.Hundaa	22	% 54
	Ida’ama	100	100

Akkaatuma odeeffannoon bar-gaaffiidhaan sassaabamee gabatee 5^{ffaa} keessatti qindaa’erraa hubatamuun danda’amutti,sababnii barattoonni barreeffama isaanii keessatti akka isaan seeran itti hinfayyadamne taasisan barattoota akka iddattoo ta’un filataman keessaa,barattoonni22(%54)deebiin gaffii gaafatamani hunda jechuun yoo deebisaan,barattoonni 21(%15) ta’an ammo. xiyyeeffannoon isaan qabaniif yemmuu barreeffaman ergaa tokko dabarfachuuf bifa keeyyataa ,qub-guddeessafi sirna tuqaaleetti tajaajilaman gad-bu’aa ta’uu yoo ibsan,barattoonni 50(%14)ta’an,barsiisaan isaanii yemmuu mata-duree bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee barsiisaan ibsa bal’aa akka isaaniif hinkennine kan ibsu yoo ta’u,barattoonni 20(%17)ta’an qabiyyeen kitaaba

barataa haala shaakalchisuu dhabuu bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee jechuun deebisan.

Gaaffii “Barattoonni keessan yemmuu barreeffama afaan oromoo adda addaas ta’ee,deebii gilgaala keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ilaallatanirratti seeran itti fayyadamuu?jedhu barsiisota kanaf dhiyaatee jira .Deebiin barsiisonni kunnin kennanis kan walfaakkatu yoo ta’an ,fayyadamanis ta’ee ,deebii gilgaala isaanni kennamu kan sirnoota bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee kanan wal qabatanirratti deebiin isaan deebisanii agarsiifatan seeran akka itti hin fayyadamne ibsan. Akka yaada barsiisota kanarraa argameetti barattoonni baay’een bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee beekanillee barreeffama adda addaa yemmuu barreessan itti fayyadama bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee irratti hanqina guddaaa qabaachuu isaaniti.

Dabalatanis ,gaaffii Barattoonnii keessan gosoota bifa keeyyataa ,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee Afaan Oromoo keessatti tajaajilaan keessa isaan kamifatti seeran fayyadamu?kan hin fayyadamne hoo?jedhu gaaffatamanii deebiin isaan kennan,barattoonni baay’een siroota tuqaalee kanneen akka tuqaa,mallattoo gaaffii,raajeffannoofi warabbii dacha haala quubsaa ta’een guutuman guutuutti dogoggora tokko malee itti fayyadamu jechuu osoo hintaane,sirnoota tuqaalee kanneen biro caalaa akka itti fayyadaman yoo ibsan,qub guddeessafi sirnoota tuqaalee kanneen akka qoodduu jabaa muraa,mallattoo waraabbii qeenxee ,gaaffee,fuutuufaa akka isaan barreeffama isaanii keessatti itti hinfayyadamne ibsa.

Itti aansuudhaanis bifa keeyyataa qub-guddeessafi siran tuqaalee barreeffama Afaan Oromoo kessaatti tajaajilan haala seerri afaanichaa eeyamuun itti fayyadamuu dhiisuun ergaa darbuu irratti rakko uumu akka danda’an barattoonni beekuufi beekuu dhisuu isaanii adda baafachuuf qorattuun gaaffi “Barattoonni keessan bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreeffama Afaan Oromoo keessatti tajaajilan yoo haala seerri afaanichaa eeyamuun itti fayyadamuu dhiisan ergaa yookaan hiika barreeffamichan akka darbu barbaadame sanaa jijjiiru akka danda’an beeu?”jedhu dhiyeessteefi turtee .Gaaffii gaafataman kanaafis barsiisonni lamaan isaanii yoo deebii walfakkatu kan deebisan yoo ta’an deebiin isaanis lakkoofsan xiqqoo ta’an ergaa barreeffamati tajaajilamun dabarsuun barbaadamerratti rakkoo uumuu akka danda’an kan

beekan yoo ta'an baay'een yookaan barattoonni lakkoofsan hedduun bifa keeyyataa ,qub-guddeessaafi sirna tuqaaleetti seeran fayyadamu dhiisuun ergaa yookan hiika barreeffamicha akka dabarsu barbaadame sanaa jijjiiruu akka hin dandeenyetti hubatu yaada jedhu dhiyeessan.

Walumaa galatti gabatee 5^{ffaa} fi af- gaaffii barsiisotaarra akka hubatamutti ,bifa keeyyataa,qub-gudeessafi sirnoota tuqaalee akkatuma seerri afaanicha eeyyamuun barattoonni akka barreeffama isaanii keessatti itti hin fayyadamnef sababoonni akka barsiiaan haala nuti barbaannu barsiisuu dhiisuu,qabiyyeen kitaaba barataa haala shaakalchiiu dhabuu,xiyyeeffannoon nu qabnuuf gad-aanaa ta'uu kanneen jedhan sababa ta'uu ibsu.

Gabatee 4.7 Odeeffannoo Mala Unka Keeyyataa Qub-Guddeessafi Sirna Tuqaalee Ittiin Barachaa Turan Xiinxaluuf Qophaa'ee Kan Qacceessu.

Gaaffii ^{3ffaa}	Filannoo	LAKK.	Dhib
Barsiisaan/tuun Afaan Oromoo kee unka keeyyata,qub-guddeessafi sirna tuqaalee akkamiin si barsiisaa ture/sibarsiiste turte?	A.Maalummaa isaanii qofa	72	%51
	B.Fakkeenyaan deeggaruun	10	%8
	C.Akka nuti waliif sirreessinu gochuun	15	%39
	D.Hunda	3	%2
	Ida'am	100	%100

Haaluma gabatee 6^{ffaa} kanarraa hubatamuun danda'amutti ,barattoota akka iddattootti filataman 100 keessaa,barattoonni 72(%51)ta'an yeroo dubbisa adda addaas ta'ee dubbisa kitaba isaanii keessatti argamanni ,barreefamota adda addaa yeroo barreesanni dubbisanfi barreesanni bifa keeyyataa ,qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee maalummaa isaanii qofarratti jechuun yoo eeran, barattoonni 10(%8)ta'an garuu ,fakkeenyaan deeggaruun jechuun yoo ibsan,barattoonni 15(%39)ta'an ammo,akka nuti waliif sirreessinu gachuun bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee baranna jechuun yoo deebisan barattooni 3(%2) ta'an immoo hundu sirridha jedhanni deebisaniru.

Norrish (1983;21)Madda dogoggoraa yemmuu ibsu,"Haalli barachuu dogoggoraaf sababa ta'uu nidanda'a. Kanneen keessaa tokko immoo tooftaa barsiisaan itti fayyadamuun barsiisuu waliin walqabata "jedha .

Akkaatuma deebii isaanii kanarraa hubatamuun danda'amutti barettoonni baay'een yemmuu dubbisa adda addaas ta'ee dubbisa kitaaba isaanii keessatti argamu dubbiasannis ta'ee bifa keeyyataa barreessuu,qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee argaman guutumaan guututti ta'uu baate hamma tokko seera isaanii eeganii akka baratan yoo ta'u barattoonni hundi hubannoo walfakkaattaa kan hinqabne ta'uu isaaniti.

Gabatee 4.8 Qaaccessa Oddeeffannoo Barattoonni Isaanii Keessatti Hammam akka bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaaleetti fayyadaman kan ibsu.

Gaaffii ^{ffaa}		Lakk.	Dhib
Dandeetti kee gabbifachuuf barreeffama adda addaa yemmuu barreessitu unka keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee haala seera afaanichaa eeguun ni fayyadamta?	A.Sirriittan fayyadama	46	%33
	B.Hinfayyadamu	39	%28
	C.Hamma tokko nan fayyadama	15	%39
	Ida,ama	100	%100

Akkaatuma gabatee 7^{ffaa} kanarra hubatamutti ,barattoota iddattoo ta,uun filataman 100 keessaa,barattoonni 15 (%39)ta'an ,barreeffama yemmuu barreessan bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan hamma tokko nan fayyadama jechuun kan deebisan yoo ta'an ,barattoonni 46(%33)ta'an immoo,sirriittan fayyadama jechuun kan deebisan ta'ee,barattoonni 39(%28)ta'an hin fayyadamu jechuun deebii isaanii kennaniru.Norrish(1983;21)madda dogoggoraa yemmuu ibsu,,"Dhibaa'ummaa dogoggorra uumamuuf sababa ta'uu ni danda'a .Dhibaa'ummuun kaka'umsa dhabuu waliin hariiroo yookaan walitti dhufeenya qaba''yaada kanarraa wanti hubatamu,dhibaa'ummaan dogoggora adda addaattif akka nama saaxiluu danda'uu dha.Walumaagalatti wanti ragaa gabateedhaan dhiyaate kanarra hubatamu,barattoonni yemmuu barreeffama ergaa sirrii ta'e tokko dabarsuu danada'uu barreessan bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan hamma tokkollee itti haafayadaman malee, guutumaan guututti akka isaan seeran itti hin fayyadamneetu hubatama.

Gabatee 4.9 Qaaccessa Odeeffannoo unka keeyyataa Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Ergaa barreeffamaarratti Rakkoo Uumuusaa Akka Beekan Baruuf Dhiyaate Kan Ibsu

Gaaffii ^{ffaa}	Filannoo	Lakk.	Dhib
unka keeyyataa ,qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreeffama kee keessatti seeran yoo iti fayyadamuu baatte rakkoo qabaa?	A.Eeyyee	86	%61
	B.Lakki	14	%39
	Ida'ama	100	%100

Haaluma gabatee armaan olii 8^{ffaa} hubatamutti ,barattoonni 86(%61) ta'an bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreeffama isaanii keessatti haala itti fayyadamu dhiisuun ergaa barreeffamatti dhima bahuun dabarsuu barbaadan san dabarsuurratti rakkoo qabaachuu isaanii yoo hubatan ,barattoonni 14(%39)ta'an immoo ,bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaaleetti fayyadamuu dhiisuun rakkoo akka hin qabneetti hubatan jiru.Chanea (2001;200)akka jedhutti ,''Bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaaleetti seeran fayyadamuu dhabunun hirdhinni barreeffama sanaa hubachaa dhiisuu fi barreeffamichi hiika shaakkisisaa akka qabatu taasisa''.Walumaagalatti wanti ragaa gabatee kanarraa hubatamuun danda'amu ,Bifa keeyyataa,qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee barreeffama Afaan oromoo keessatti tajajilan haala seerri afaannii eeyyamuun sirritti fayyadamuu dhiisuun ergaa barreeffaman dabarfatan sanarratti rakkoo guddaa uumu akka danda'an barettoonni akka hin beeknedha.

Gabatee 4.10 Qaaccessa Odeeffannoo Barattoonni unka keeyyataa,Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Bkka kamiifi kamfaarratti beekumsa Gahaa Qabaachuun Barreeffama isaanii keessatti Akka Itti Fayyadaman kan Agarsiisu.

Gaaffii ^{ffaa}	Filannoo	Lakk.	Dhib.
Barreeffama keessatti unka keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee fayyadamuun barreessuuf bakkeewwaan keeyanni,qub-guddeessafi sirnoonni tuqaaleeitti fayyadamnu hundaa addaan baasuun kamfaa beektaa?	A.akkataa unka keeyyataa ittin barreeffamu,qub-guddeessaafi sirni tuqaaleen bakka barbaachisuu hundatti fayadamu beekaa	20	%27
	B.akkataa keeyyanni ittin barreeffamu,qub-guddeessafi sirni tuqaalee bakka muraasan beekaa	70	%62
	C.Gonkumaa hin beekuu	10	%11
	Ida'ama	100	%100

Akkaatuma gabatee 9^{ffaa} kanarraa hubatamuutti,barattoonni 20(%27) bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barreeffama Afaan oromoo keessatti tajaajilan keessaa bakka barbaachisuu hundatti akka itti fayyadaman yoo ibsan,barattoonnii 70(%62) immoo bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaalee kanneen bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee bakka muraasatti akka itti fayyadaman yoo ibsan,barattoonni 16(%11) ta'an gonkumaa hin beeknu jechuun kan heeran.

Sanford(1977;287)sirna tuqaalee ibsu, ''Sirnni tuqaalee hedduun isaanii himni tokko akkamiin akka dubbifamanif kan gargaaru dha.Fakkeenyaaf,mallattoon gaaffii(?) himni tokko gaaffii akka ta'e ibsa akkasumas ,mallattoon tuqaa(.)himni tokko akka xumurame agarsiisa'' jedha .Walumaa galaatti gabatee kanarra wanti hubatamuun danda'amu, barattoonni baay'een bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee barreeffama keessatti seerri afaanichaa eeyyamuun tajaajilan kanneen keessaa barattoonni barreeffama isaanni keessatti kan isaan sirritti itti fayyadaman;qub-guddeessaa bakka muraasafi sirna tuqaalee keessaa muraasa yookaan tuqaa,goodduu,mallattoo gaaffii,mallatto raajeffannoo,mallatto warrabbi dachafi tuq-lamee yoo ta'an,seerri afaanichaa itti fayyadamuu dhiisuu isaanitu mul'ata.

Gabatee 4.11 Qaaccessa Hanqinni Itti Fayyadama Qub-guddeessafi Sirn Tuqaalee Rakkoo Maalfaa Fiduu Akka Danda'an Beekuu Isaanii Baruuf Dhiyaate Kan Qacceessu.

Gaaffi 7 ^{ffaa}	Filannoo	Lakk	Dib
Gaaffii 6 ^{ffaa} deebiin kee''Eeyyeenii''yoo ta'e ,rakkoo maal qaba?	A.Barreeffamni koo dubbistotaan akka hin hubatamne godha	16	% 11
	B.Qulqullinni barreeffama kootii akka hir'atu taasisa	19	% 14
	C.Rakkoo qaba garuu rakkoo dhiibbaa guddaa fidu miti	26	% 19
	D.Hunda	39	% 56
	Ida'ama	100	% 100

Akkaatuma gabatee armaan 10^{ffaa} hubachuun danda'amutti,barattoota akka iddattootti filatamanii gaaffiin dhiyaatef 100keessaa,barattoonni 16(%11)ta'an qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee yoo seeran barreeffama isaanii keessatti fayyadamuu dhiisan,ergaan isaan barreeffama isaanitti fayyadamuun dabarfachuu barbaadan akka dubbistoonni hin hubanne taasisti jechuun kan deebisan yemmuu ta'an ,barattoonni 19(%14)ta'an immoo,bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee yemmuu barreeffaama isaanii keessatti seeran itti fayyadamuu baatan fedhiin dubbistoota barreeffama isaanii akka hir'atu taasisu dandeessi jechuun yoo deebisan,barattoonni 26(%19)ta'an ,rakkoo qaba garuu rakkoo dhiibbaa guddaa fidu miti jechuudhan yoo deebisan ,barattoonni harki caalaan 39(%56) ta'an garuu,bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan yoo seeran barreeffama isaanii keessatti hinfayyadaman ta'e ergaan isaan barreeffama isaanitti fayyadamuun dabarfachuu barbaadan akka dubbistootaf hin hubatamne taasisu,fedhiin dubbistoota barreeffama isaanii akka hir'atu gochuufi barreeffamni isaanii miidhagina akka hin gonfanne taasisti jechuun deebisan.

Chanea(2001;200)akka jedhutti ,''Sirna tuqaaleetti fayyadamuu dagachuuni fi seeraa qub-guddeessaa fayyadamu dhabuun hirdhinni barreeffama sanaa hubachuu dhiisuu fi barreeffamichi hiika shaakkisisaa akka qabatu taasisa'' jedha.

Walumaagalatti wanti deebii barattootaa kanarraa hubatamu,barattoonni baay'een yemmuu bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee Afaan oromoo keessatti

tajaajilan akkaataa seerri afaanichaa eeyyamuun itti fayyadamuu dhiisan ergaan isaan barreeffamatti gargaaramuun dabarfachuu barbaadan akka hin hubatamne, fedhii namoota barreeffama isaanii dubbisuu barbaadanii akka xiqqaatu taasisuufi barreeffamni isaanillee miidhgina akka hingonfanne akka gochuu dandeessu hubachuu isaanii yoo ta'u ,barattoonni hundi fayyidawwan bifa keeyyataa qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee qaban kanneen beekuun akka itti fayyadamaa hin jirretu hubatama.

Gabatee 4.12 Qaaccessa Faayidaawwan unka keeyyataa, Qub-guddeessafi Sirna Tuqaalee Qaban Beekuuf Dhiisuu Isaanii Baruuf Dhiyaate Kan Ibsu

Gaaffii ^{ffaa}	Filannoo	Lakk.	Dhib
unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirni tuqaalee Afaan oromoo keessatti fayyidaawwan akkamiif akka oolaani beekta?	A. Eeyyee hundaa isaanii beekaa?	48	35%
	B. Irra caalaa isaanii beekaa	13	9%
	C. Hinbeeku	17	12%
	D. Muraasa isaanii qofaan beekaa	22	44%
	Ida'ama	100	100%

Haaluma gabatee 11^{ffaa} kanarraa hubatamutti ,barattoonni 13(%9) ta'an fayyidawwan tokkoon tokko bifa keeyyataa, qub-guddeessafi sirnoota tuqaalee Afaan oromoo keessatti tajaajilan hamma tokko beekna jechuun kan deebisan yoo ta'an ,barattoonni 22(%44) ta'an yaada isaanii yoo ibsan, fayyidaawwan sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan keessaa muraasa beekna jechuun yoo eeran, barattoonni 48(%35) ta'an immoo ,faayidaawwan bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee Afaan oromoo keessatti tajaajila irratti beekuun barreeffama isaani keessatti akka itti fayyadaman ibsan, barattoonni 17(%12) ta'an ,faayidaawwan bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee hin beeknu jechuun deebii isaanii kennanii jiru.

Warriner(1977;115) Fayida bifa keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalee akka ibsutti, 'Qub-guddeessi jechoota barbaachisoo ta'anitti mallattoo gochuuf, jalqaba himaarratti galuun kan nu tajaajiluudha. Akkasumas, bifonni keeyyataa , qub-guddeessis

ta'ee sirni tuqaalee waanta barreessan tokko jechuu barbaade dubbisaan haala gaarii ta'een akka hubatuuf gargaara''.

Walumaagalatti ,gabatee armaan 11^{ffaa} wanti hubachuun danda'amu,barataa wa'ee bifa keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalee irratti maalummaafi faayidaa bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee afaanicha keessaatti tajaajilan maraa kan hin beekne ta'u isaanitu hubatama

Gabatee 4.13 Qaaccessa Odeeffannoo Tooftaa unka keeyyataa Qub-guddeessaafi Sirna Tuqaalee Ittin Barreeffama Jiru Baruuuf Kan Agarsiisu.

Gaaffii ^{9ffaa}	Filannoo	Lakk	Dhib
unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti akka ati dandeetti kee gabbiffattuuf barsiiftuun kee tooftaa akkamin isin barsiisuu?	A.Afaan qofaan dubbachuun darba/darbiti	43	%31
	B.Barreeffama adda addaa nuuf kennuun nu shaakalchisuu	12	%9
	C.Gilgaala qofa akka hojjannu nu taasisuun	45	%60
	D.Gonkumaa shaakallee hin beeknu.	-	-
	Ida'ama	100	%100

Akkaatumaa gabatee 12^{ffaa} irraa akka hubatamutti ,gaaffii tooftaa bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirni tuqaalee ittin barsiifamaa jiru baruuuf gaafatamaniif barattoota iddattoo ta'uun filataman 100 keessaa,barattoonni 43(%31) ta'an ,barsiisan isaanii akka isaan beekumas bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee gonfatanii barreeffama isaanii keessatti bakka barbaachisaa ta'etti dogoggora tokko malee itti fayyadamaniif gilgaaloota qofa akka hojjannu nu taasisuun yeroo baay'ee daree keessatti akka isaan shaakalan yeroo godhan afaan qofaan dubbachuun darba/darbiti jechuun akka isaan barsiisan kan ibsan yoo ta'u ,barattoonni 12(%9) immoo ,barsiisaa isaaniin keeyyanni isaanif qopha'uun bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirnoota tuqaaleetti fayyadamani beekumsa gahaa akka argatanif keeyyatatti gargaaramuun isaan barsiisu ta'uu yemmuu eeran ,barattoonni 45(%60) ta'an ,barsiisan isaanii qofatti fayyadamuun kan isaan gargaaru ta'uu isaanii kan deebisan.

Norrish(1983;21) madda dogogooraa yemuu ibsu ,’’Haalli barachuu dogoggoraaf sababa ta’uu nidanda’a .kanneen keessaa tokko immoo,tooftaa barsiisaan itti fayyadamuun barsiisuu waliin walqabata’’ jedha.

Dabalatanis ,tooftaa barsiisonni itti fayyadama bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ittiin barsiisaa turan adda baafachuuf qorattuun af-gaaffii barsiisotaaf dhiyeestee jirtti .Akkaatan qaacceefama gaaffiwwaan kanneenis haala armaan gadii kanaa qaacceeffamani jiru.

Qorattuun tooftaa akkata bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee ittin barsiifamaa ture baruuf jecha barsiisota Afaan oromoo barsiisa jiran kan akka iddattootti filatamaniif gaaffii’’yemmuu bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barsiisan tooftaa kamitti fayyadamuun barsiifituu?’’ jechun dhiyeessefi ture .Akka deebii barsiisota kanarraa argametti,tooftaan bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ittin barsiifama ture himoota callaatti tajajilamuun ta’uu isaa ibsan.

Sababa isaas akka eerranitti .bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee kana toofaan biro kan akka keeyyataa adda addaa keessatti barattoonni qub –guddeessaafi sirna tuqaalee fayyadamuun akka barreeffama adda addaa barreessaniif isaan hirmaachisuun shakachisu kitaaba barattootarratti itti yaadame qophaa’ee kan hinjirre ta’uu isaa ibsan.

Haaluma walfakkaatuun gaaffii barsiisotaaf dhiyaateef ,keessaa tokko adeemsa baruufi barsiisuu keessatti rakkoo gama itti fayadama bifa keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee mudatu furuuf tooftaa maalfaatti fayyadamu?Gaaffii jedhuuf,barsiisonni yaada yeroo kennan ,rakkoo gama kanaan barattoota mudatu furuuf ,bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee kanneen shaakalchisuu keessatti kitaabni barataa hirdhina qabachuufi yeroo wayitii Afaan oromoo fi ramadame akka barattoonni shaakalanif hin mijatu waan ta’ef,akkasums rakkoo gama kanaan barattoota mudatu furuuf,bifa keeyyataa ,qub-guddeessaa baka muraasa galchuun shaakalchisufi sirna tuqaalee kanneen akka mallattoo gaaffii(?) tuuqaa(.) rajeeffannoo(!)irraa caalaatti fayyadamun barreessuu keessatti barsiisuuf yalluu ilee sababa yeroofi hanqina kitaabarraan kan ka’ee ,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee hundaa keeyyataa fayyadamun waan hin barsiisneef,rakkoo gama kanaan mudatu furuuf,milkaa’uu hin dandeenye jechuun yaada isaanii ibsaniru.

Walumaagalatti gabatee^{ffaa}12 fi af-gaaffii barsiisotaarraa wanti hubatamu danda'u .barsiisonni mana barumsaa kanatti jiran barattoonni isaanii beekumsa itti fayyadama bifa keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee akka haala gaarii ta'eefi seerri afaanicha eeyyamuun barreeffama barreessan keessatti itti gargaaramaniif hima callatti fayyadamanii barsiisaa jiraachuu isaanitu hubatama.

Walumaagalatti odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf barattoota barsiisota waliin af-gaaffii ,bar-gaaffii gaggeessuudhaan odeeffannoo argame duraa duubaan ibsamaniiru.

Gaaffiwwan barattootaa ,barsiisootaa dhiyaatan kunis yaada isaanirraa argameen duraa duubaan ibsamaniiru.

4.4. Argannoo

Mata duree rakkoo itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barattoonni mana barumsaa qophaa'ina sabbataa xiinxaluf qorannoon kan adeemsifamee dha.kanumaan wal qabate qorannoon kun gaaffiwwaan ka'uumsa qoratu ta'aan kaasuun deebiwwaan akka armaan gadiitti ta'a

Akka oddeeffannoon qormaataa bar-gaaffiifi af-gaaffiirraa argame ibsutti barattoonni mana barumsaa kanaa dandeetti itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalleerratti xiyyeeffannoo ga'aa ta'e kan hin laannee dha.sababni isaas barattoonni dandeetti kana gabbiffachuuf kaka'umsaafi fedhii guutuu kan hin qabne ta'uu hubatameera. Haalli kunis akka odeeffannoorraa argametti keeyyataa qub-guddeessaafisirna tuqaalleetti fayyadamu kan hin dandeenye ta'u nama hubachiisaa dha.

Maddii rakkoo kana kan biro immoo barsiisaafi kitaaba barataa ta'uu isaa oddeeffannoon ni ibsa. Kunis barsiisaan barattootaaf yeroo gilgaala dandeetti ittifayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ilaallatu kennaniif barruulee isaanii kan hin sororsne fi battallee dandeetti itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee madaalu kan hin laaneef ta'uu isaati. Sababni isaas yeroo (wayitiin)gahaa ta'e hin laatamne kan jedhu odeeffannoon argame ibsera. Akkasumas,kitaabni barttootafi qopha'es itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirns tuqaallee kana

shaakalchisiisuuf iddoo guddaa kan hin kennine ta'uu isaa hubatameera.kun immoo madda rakkoo eerameef sababa guddaa ta'uu isaa mirkaneeffameeraa.

Qorannoo kana keessatti qoratuun rakkoo itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreessuurratti barattoonni mana barumsa qopha'ina sabbataa qaban xiinxaluf carraaqqii cimaa gotee jirtii kunis rakkoolee jiran ifaatti baasee hubachuuf qoratuun tooftaawwan (malleen) odeeffannoo funaanuuf gargaaran kanneen akka bar-gaaffii fi af –gaaffii gargaaramuun rakkoon eerame jirachuun isaa hubtameera.

Qaaccessa odeeffannoo bar-gaaffii barattoota,af-gaaffii barsiisaafi sakatta'iinsa qormaata barattootaaf dhiyaatterraa argameen rakkoon yookaan hanqinni itti fayyadama unka keeyyata qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreefama qormaataa akka isaan barreessanif kennamefirraa hubachuun danda'ameera.gosti itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barattootan uumamanii argaman kunninis harka caalaa rakkoo:

- Akkaat seeri afaanichaa eeyyamuun unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilan barreeffama isaanii keessatti iddoo (bakka) isaanii malee galchuun itti tajaajilamuu.
- Barreeffama barreessan keessatti osoo galuu qabduu yookaan seerri afaanichaa akka itti fayyadaman eeyyamuu tasumaa itti fayyadamuu dhiisuu.
- Hariiroo yookaan walitti dhufeenya unka keeyyataa qub-guddeessafi sirnoonni tuqaalee walin barreeffama keessatti qaban wallaalufi kanneen biro rakkoo barattootan dalagamee argame ta'uu isaa qaaccessa ragaaleerraa hubachuun danda'ameera.

Akkaatuma qaaccessa ragaalee kanarraa hubatametti,wantoonni rakkoo itti fayyadama unka keeyyataa ,qub-guddeessaafi sirna tuqaaleetiif barattootatti sababa guddaa ta'an kanneen armaan gadiiti. Isaaniis;

- Gilgaalli kitaaba barataa itti fayyadama unka keeyyataa, qub-guddeessafi sirna tuqaaleerratti hirdhina qabachuu.
- Yeroon (waayitiin) gosa barnootaa Afaan oromoof ramadame gilgaalota jiran shaakalchisurratti hirdhuna qabachu.

- Barbaachisummaa itti fayyadama unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barattoonni 87% ol ta'an haalan beekuu dhabuurran kan ka'e xiyyeeffannoo guddaa kennuufi dhiisuu.
- Itti fayyadama keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee haala seerri afaanichaa eeyyamuun bareeffama keessatti itti tajaajilamuu wallaaluu.
- Tooftaale keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ittin barsiifamu mijataa kan barattoota akka beekumsa gonfatanii itti fayyadamarratti gahumsa gumaachuf ta'uu dhiisuu.
- Itti fayyadama keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti barattoonni rakkoo qabachuu.
- Xiyyeeffannoon barsiisota gosa barnoota kanaa barsiisanii keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalee akka qaama barreeffama tokkotti ilaaluun barattoota hubachiisurratti qaban gad-aanaa ta'uun isaanii sababoota barattoonni rakkoo kanaaf akka isaan saaxilaman taasisan keessaa isaan gurguddoo ta'uu isaanitu mul'ata

Boqonnaa Shan

5. Gudunfaa, Argannoofi Yaboo

5.1. Gudunfaa

Mata duree kana jalatti qoratuun jalqabarraa katee hanga dhumaatti haala itti fayyadama unka keeyyata,qub-guddeessafi sirna tuqaalee barattoonni mana barumsaa qophaa'iina sabbataarattii waan raawwatame ibsa.

Haaluma kanaan boqonnaa tokko keessatti wixineedhaan, unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee dandeettiiwwan afaanii kanneen akka barreessuu waliin walitti dhufeenya yookaan tokkummaa cimaa waan qabuuf barreessan seeran barreeffama ishee keessatti hinfayadamne taanan ergaa dabarsuun barbaadamerratti rakkoo guddaa uumuu danda'u.

Sababa kana ka'umsa godhachuudhan,qorannoon kun haala itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessafi sirna tuqaalee barreeffama barattoota mana barumsaa qophaa'ina sabbataattirratti kutaa11^{ffaa} bara 2017(2009)barachaa jiran sakatta'uun qaaccessurratti xiyyeeffateera.

Qoratuun kunis akka mataduree kanarratti hojjetuuf kan ishe kakaase,yeroo adeemsa baruufi barsiisuu adeemsistu rakkoowwan gama mata duree eerameeti mul'atu waan ishe muudateef mataduricha sakatta'uu barbaaddeeti. Bu'aan qorannichaarraa argamus mataduree qorannoo kanaan walfakkaatuufi hawaasicha keessatti nifayyada. Daangaan qorannichaa mata duree xiinxala itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessafi sirna tuqaalee haala Mana BarumsaaQophaa'ina Sabbataa irraattifi odeeffattoonni barattootaafi barsiisota akkasumas,raga qorannoo kanaaf odeeffannoo kennuu danda'u jedhamanii kanneen karoorfamaniin.

Boqonnaa lammaffaa qorannoo kanaa keessatti immoo,mata duree qorannoo kanaarratti yaada hayyoonni lafa kaa'aniifi qorannoo kanaan dura mata duree kanarratti hojjetame irratti ilaalchota jiran sakattaa. Boqonnaan kun kutaa lammaffaa qorannoo kanaa yoo ta'u,as jalatti mata duree qorannoo kanaarratti yaada hayyoonni lafa kaa'aniifi qorannoon

kanaan dura mata duree kanarratti hojjetame sakatta'uun yaada hayyootaa bu'uura taasifachuun qorannoo dhugaarratti hundaa.e geggeesitee jirtii yaanni hayyoota kunis qabxiilee akka maalummaa unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ,faayidaa unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barreeffamoota wal fakkii fa'arratti fuulleffata.

Kana malees boqonnaa sadaffaa keessatti yaada hayyoonni qoraannoo lafa kaa'an bu'ura godhachuudhaan bifa saayinsawaa ta'een haala itti hojjetamuun karoorfamee iddoo dhimmichi itti raawwatamu qaamaan deemuudhaan toofta ragaa qorannoo kanaa funaanuudhaaf mijataa ta'e fayyadamtee raga gama hundaan funaanname bakka itti qindeeffamuu dha.Haaluma kanaan qoratuunis qorannoo kana mala ibsa bu'uuraa taasifachuun qorannoo ishee kana ademsifteetti.

Kanaaf qoratuun kun maleen qorannoo walmakaatti gargaaramtee jirti. Sababni qoratuuni malleen kana walkeessa fayyadamteefis,malli kun odeeffannoo argame jechaafi lakkoofsan ibsuuf tajaajiluudha. Malli qorannoo walmakaa akaakuwwan malleen qorannoo keessaa tokko ta'ee,mala qorannoo akkamtaafi ammamtaa walkeessa makuun odeeffannoo funaanname lakkoofsafi jechaan ibsuuf kan tajaajilu dha. Dhimmuma kanrraa ka'uun qoratuun qorannoo ishee keessatti odeeffannoo yookaan ragaawwan iddattoo filatettii funaannate mala kanatti gargaaramuun jechaafi lakkoofsatti fayyadamuun ibsitee jirti.

Boqonnaa afur keessatti immoo ragaalee mala qorannoo keessatti meeshaalee adda addaattin funaannamanii qindeeffamani bakka itti qaacceffamaniifi secca'amaniidha. walumaa galatti baqonnaan kun bu'aa yookiin argannoo qorannoo kanaatiif ciicata guddaa dha. Kaayyoon jalqaba wixineeffame kan galma ga'uun isaa mirkanaa'u yookiin dhugoomu kutaa kana keessatti. Yaada ka'uumsa qorannichaa keessatti fuulleffatame sanneni mirkaanessuuf ragaaleen meeshaalee funaansa raggtiin argaman kan qaacceffaman birkii kana keessatti.

Kanaaf odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf barattootafi barsiisota waliin af-gaaffii ,bar-gaaffii gaggeessuudhaan odeeffannoo argame duraa duubaan ibsamaniiru.

gaaffiwwan barattoota, barsiisootaa dhiyaatan kunis ,kan wal hin fakkaanne waan ta'eef yaada isaanirraa argamee duraa duubaan ibsamaniiru.

Walumaa galatti boqonnaawwaan dura dubaan dhufan kanarraatti hundaa'un akkaatuma qaaccessa odeeffannoo (ragaalee) bargaaffiifi afgaaffiidhaan argamerraa hubatamen maddi hanqina itti fayyadama unka keeyyataa ,qub-guddeessafi sirnnoota tuqaalee barattootaa beekumsi isaan faayidaawwan unka keeyyata,qub-guddeessafi sirnnoota tuqaalee afaanicha keessatti tajaajilanirratti qaban gad-aanaa ta'uu haala seerri afaanichaa eeyyamuun itti fayyadama isaanii barreeffama keessatti wallaalu, barnoota sadarkaa tokkooffaarraa eegaluun itti fayyadama isaanirratti ga'umsa dhabuu,xiyyeeffannoo isaan qabaniif gad bu'aa ta'uufi gama barsiisotaatinis barattoonni akka itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessafi sirnnoota tuqaalee guddifataniif xiyyeeffannoo itti kennuu dhiisuu ,barattoonni akka shaakalan gochuurratti damaqiinsi gama isaanitin barattoonni beekumsa itti fayyadama unka keeyyataa qubguddeessafi sirnnoota tuqaalee akka gonfataniif taasisan laafaa ta'uuf afaanichi afaan dhalootaa keenya jechuun xiyyeeffannoon seera itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirnnoota tuqaaleetiif barattoonni qaban gadaanaa ta'uu isaa odeeffannoon yookaan ragaan argame ni ibsa. Walumaa galatti qaaccessa ragaalee funaannamerratti hundaa'uun argannoo armaan gadiirra gahuun danda'ameera qoratuun haal karoora baafatteen hojii ishee galmaan gesifteetti.

5.3. Yaboo (yaada Furmaataa)

Kayyoon qorannoo kanaa inni guddaan sababiiwwan hanqina itti fayyadama unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti barattoonni mana barumsaa qopa'ina sabbataa qaban addaan baasuun eerga beekamee booda rakkoolee argaman kanaaf yaada furmaata ta'u kennudha. Akkaatuma kanan qoratuun qorannoo adeemsifteen argannoo argaterraatti hundaa'uudhaan yaada furmaata akka armaan gadii kanaan keesetti.

Qabiyyeen kitaabaa barattoota shaakalchisuu taasisuun qopheessuu

Qamooleen kitaaba kana qopheessan gilgaalonni itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee wal-qabatan haala qabiyyee barnnootaa kanneen biron wal-simuu danda'anin akka jiraatuufi itti yaaduutu irra jira. Kitaaba qopheessan keessatti

gilgaalonni ittifayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee shaakalchisuu,kan barattoota ofitti hawatufi qabiyyee kitaaba barnoota Afaan oromoo kutaa11^{ffaa} keessatti mata-dureen unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee ilaallatu bakka muraasa qofatti waan argamuuf akkuma mata dureewwaan kanneen biro shaakalaafi ibsa waliin dhiyaatee itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti barattoonni hanqina qaban akka fooyyeeffataniif shoora olaanaa taasisu mala.

Yeroo wayitii barnootaa Afaan oromoof kenname fooyyeessuu

Akkuma beekamu galma gahiinsa barnoota tokkoof yeroon ramadamuuga'ee guddaa qaba.Kanumarratti hundaa'uu akkuma argannoo kanarraa hubatamutti rakkoon/hanqinni/eerame keessaa tokko hanqina yeroo waayitii Afaan Oromoo kenname xiqqaachuun isaa barsisoonni qabiyyee kitaabichaa haalaan akka hinshaakalchifnefi barttoonnis haalaan akka hinshaakallee godha. Kanaafuu, akkuma barnootaa afaanii keessssatti afaan hunduu walqixa afaan kamuu kan biro hin caaluu jechuutti waayitii barnootaa Afaan Oromoos akkuma Afaan Ingiliffaa kanneen biro yeroo walqixa qooddachuun baratmuu qaba. Kanummarratti hundaa'uun qaamooleen dirqama qaban kanneen akka;mana barumsaa, BBO/biro barnoota godinaa,biro barnoota aanaaleefi qaamni dhimmii kun ilaalatuu hundi xiyyeeffannoo itti kennuun akkuma barnoota biro barnoota Afaan oromoo wayitii ga'aa kan barsiisaafi barataa hojjechisu danda'u ramaduu qabu.

Unka keeyyataa,Qub-guddeessaafi Sirna Tuqaaleefi xiyyeeffannoo kennuu

Barreeffama keessatti itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaaleetiif xiyyeeffannoo guddaa ta'e osoo kennameefi hanqina kanarraa barattoonni walaba ta'uu danda'u. Haaluma argannoon qorannoo kanaa agarsisuti itti fayyadama unka keeyyataa, Qub-guddeessaafi sirna tuqaaleerratti xiyyeeffannoon jiru gaarii hinturre. Kunis ragaawwan qormaata isaaniif kennamerraa kan hubachuun danda'ame yemmuu ta'u dhimmi kun immoo barattoonni barreeffama barreessan keessatti haalan itti fayyadaurratti hanqina akka qabaataniif sababa guddaa dha. Kanaafuu barsisonniifi barattoonni unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee qaammoota barreeffama keessaa tokko ta'uu isaa hubachun xiyyeeffannoo guddaa osoo kennaniif ga'umsiitti fayyadama isaanii milkaa'uu danda'a.

Seera itti Fayyadama unka Keeyyataa,Qub-Guddeessaafi Sirns Tuqaalee Hubachisuu

Barsiisonni seera itti fayyadamaafi tajaajila unka keeyyataa barreefama afaanichaa keessatti argamanii barsiisuu, tajaajila unka keeyyataa,Qub-guddeessaafi sirnoota tuqaalee afaanichaa keessatti argamanii barsiisuu.seera itti fayyadama unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalleefi tajaajila isaan barreeffama keessatti oolaniif adda baasanii beekuu dhiisuun barattoonni akka barreeffama isaanii keessatti fayyadaamurratti hanqina uumaniif sababa ta'uun isaa argannoo qorannoo kanrraa hubachuun danda'ameera. Kanaafuu, seera itti fayyadama isaaniifi tajaajilli isaan barreeffama afaan oromoo keessatti oolanif maal maal akka ta'e osoo gad-fageenyaan barsiifamee dandeettiin itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barattootaa nifooyya'aa.

Tajaajila unka keeyyataa, qub-guddeessaafi sirna tuqaalee qulqullina barreeffama qabu hubachuu.

Barsiisonnifi barattoonni barreeffama Afaan Oromoo keessatti seeran unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaaleetti gargaaramuun fayidaa akka qabu hubatanii itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee dhabamsiisuuf gahee mataa isaanii osoo taasisaniifi barsiisonni sadarkaa gadiirraa jalqabuun beekumsa itti fayyadama unka keeyyataa qub-guddeessaafi sirna tuqaalee barattoonni akka guddifataniif gargaarsa cimaa osoo godhaiifi hanqina kanarraa walaba ta'uu danda'u.

Barattoonni yeroo yeroon akka shaakalan gochuu

Dandeetti itti fayyadama unka keeyyatee,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee isaanii guddiffachuuf barattoonni shaakala adda addaa gochuu qabu.barsiisonni barattoonni daree keessattis ta'e dareen alatti itti fayyadama unka keeyyataa,qub-guddeessaafi sirna tuqaalee akka shaakalaniif jajjabinaafi hirmaannaa wal-irraa hin cinne gochaanfi deeggaruu qabu.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa (2011).Akkamtaa.yaadrimee Qorannoo Hujoo.Finfinnee; Far East Trading.
- Addunyaa Barkeessaa (2014) Semmoo Bu`uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo Finfinne: Far East Trading.
- Adrian b.Sanford.(1977) grammer and wriring skills.chicag harcout barace Jovanvich Puplishers.
- Alamiraaw G/Mariyaam (2008).College Writing Skills.Addis Ababa: Baranna Enterprise printing.
- Aragaw (2001).Problem solver series.Addis Ababa .Aster Nega Publishing Enterpris.
- Argaw Sileshi(1996). Teshoome Bulaa (1990;259).Buufata, Guduunfituufi Qub-guddeessa Afaan oromoo.Finfinnee
- Argaw Sileshi(1999).A new approach to English Garammar. Addis Ababa: Aster Nega publishing Enterprise. Boolee; Mana Maxxansaa
- Byren (1988).Teaching writing skill.London.Longman group UKlimited.
- Chandra (2003).Applied Linguistics,Oxford;University press
- Chanea Mulugeta,(2001).The new Guide Books series.Addis Ababa :Aster
- Crystal.(2001).The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University press.
- Dastaa Dassaalany (2002) Bu`uura Qorannoo.Addis Ababa.Boolee printing Ebterprise.
- E.A.Miichig (1998).Good Ggammer for Effective Writing.Infintiy Books: NewDeihi.
E.A.Miichig (1989;167).
- F.Girma (1999).The new Gude to secondary school.Addis Ababa: Aster Nega publishing Enterprise.

- Geetachoo Rabbiirraa(2016).Furtuu.Seerlugaa Afaan Oromoo.Addis Ababa;Dhaabbata Maxxansiisa Kurraaz Intarnaashinaal
- Geetachoo Rabbirraa (1998).Quba Qabduu?Bu`uuraalee barnoota Afaan Oromoo.Finfinnee:Afaan Afrikaa Printer.
- Hedge,T. (1988) Witing.Oxford ;Oxford Universit press
- Johan E.Warriner (1977).English Grammar and Composition 1st Course. Chicago:Harcourt Brace Jovanovich Puplishers.
- Koul Lokesh (2006).Methodology of Educational research (3rd ed) New Delhi: Vikas publishing nput.Ltd.
- Melakneh Mengistu.(2009).Pre Kollege English.Addis Ababa:Alpha printer.Ethiopia.
- Misgaanuu Gulummaa (2011) kattaa.Ogummaa Barreessuu Finfinnee;mega printin.
- Mrs Rosethorn.(2007).GCSE English.Book Aid Inernational.
- Mulashet Tekle.(1999).Vital Guide to the English.Addis Ababa:commercial price enterprice.Ethiopia.
- Nega publishing Enterprise.
- Punch(1998).Language teaching methodology.Newyork;prentice Hall.
- Richards,j. (1996).Non-Contrastive Approach to Error Analysis.Reprinted form English Language Teachin. London;oxford University press.
- Shewakena Charinet and Hanna Manyazewal.(2011).Pre University English.Addis Ababa:commercial press enterprise.
- Tafarii Ayyaanaa (1998).New Systematic Afaan Oromoo Kutaa 7-10.Manni maxxansaafi magalli hin
- Tasfayee(1993).Qubee Afaan Oromoo.Finfinnee.

Tashooma Bulaa. (1994). Buufata, Guduunfituufi Qub-guddeessa Afaan Oromoo.
Finfinnee: Mana Maxxansaa Boolee.

Tolasaa Taaddasaa.(2001), “Xiinxala Itti Fayyadama Sirna Tuqaalee Barreeffama Barattoota Muummee Afaan Oromoo Bara 2001 A.L. Htti Yuunvarsiti Addis Ababaa Seenanii”(B.A. Thesis). kan hin maxxanfamin. Finfinnee: Yuunvarsitii Addis Ababaa.

Wasanee Bashaa (1996). seer-lugaa Afaan Oromoo Finfinnee : mana maxxansaa Meeggaa.

Yohannes Abate (2008) Apractical writing Approach Far-East Trading P.L.C.

Zoltan D (2007). Research Method in applied Linguistics .Quantitative, Qualitative and Mixed Methodologies. OUP

DABALEEWWAAN ‘A’
Qormaata Barrattootaaf Qophaa’e

Qajeelfama I;-Mata durree armaan gadi dubisudhaan keeyyata shan barreesaa.

1.Ispoortii Aadaa

Qajeelfama II;Mataa duree armaan gadii keessaa tokko filachuun ibsa keeyyata lama hincaallee kenniif.

1.Garaagarummaa sagalse

3.Ijoollummaa

2.Qabeenya uumama

4.Dargaggummaa

Hubachisa;Qub-guddeessi xiyyeeffannoo keessa galuu qaba.

Qajeelfamall;Himoota armaan gadii sirna tuqaalee barbachisoo ta’an guuti.

1. Ofirra sinjaaladhu ormaan sinqixxeessuu

2. Oromiyaa keessatti wantoota baay’etu oomshama isaan keessaa muraasin buna baaqeela atara xafi garbuu

3. Yoom dhufta jennaan boru deema jete

4. Essaa deemta

5. Caaltuun qabxii gaarii fide badhaafate

6. Aja’iba rabi maal uumaan akkanaa

7. Barumsi hundee guddinaati

8. Abdi Hawwi Boontuu faa waami

9. Tolaa Haadha manaake yeroo dheeraaf argee hin beeku

DABALEE ‘B’

Bargaaffii Barattootaaf Rabsame

Kabajamtoota barattoota kuttaa 1^{ffaa} kaayyoon bar-gaaffii kanaa barnoota Afaan oromoofi ogbarruu sagantaa digrii 2^{ffaa} guuttachuuf mata-duree “ Xiinxala Unka keeyyataa, Qub-guddeessaafi Sirnoota tuqaalee haala mana barumsaa Qophaa’ina sabbataa” jedhu ilaalchisee ragaa funaanuufi. kanaafuu, hirmaannan keessan kallattidhaan bar-gaaffii kanaaf baayyee barbaachisa waan ta’eef, raga dhugaafi qabatamaa itt gargaaramaa turtaniifi ammas itti gargaaramaa jirtan osoo hindhoksinii, irraa hin dabsin yookaan hin maksiin akka abbaa dhimmaaitti ta’un gaffiilee isin keenamee deebii akka itti latan ni gafadha.

HUB. Maqaa kee barreessuun hinbarbaachisu.

Bar-gaaffiin gaaffiilee bu’uuraa qorannaa kana: Barattootaaf dhihaate odeeffannoo waa’ee barattootaa

M/ Barumsaa..... saala.....kutaa.....Daree.....

1. Barreeffama kee keessattii bifota keeyyataattii fayyadamtaa?

A/ Eeyye

B/ Lakkii

2. Deebiin gaaffii 1^{ffaa} “Lakkii” yoo ta’e sababni ati akka bifa keeyyataatti itti hin fayyadamnef si taasisu maaliidha?

A/ Barsiisaan haala nuti barbaannuuni barsiisuu dhisuu.

B/ Qabiyeen kitaaba barataa haalaan shaakalsisuu dhabuu.

C/ Xiyyeeffannoon nu qabnuuf gad-aanaa ta’ussatti.

D/ Hundu

deebiidha.

3. yeroo barreeffama adda addaa barreesittu bifa keeyyattaa yoo itti fayyadamu bate rakkoo qaba jeete yaada? A/ Qaba B/ Hin qabu C/ Hinbeeku

4. Gaaffii 3^{ffaa} fi deebiin kee “qaba ” yoo ta’e rakkoo malii qaba.

A/ Barreeffamni koo dubbistotaan akka hin hubatamne godha.

B/ Qulqullina barreeffama kootii akka hir’atu taasiisa.

C/ Rakkoo qaba, garuu rakkoo dhiibbaa guddaa fidu miti. D/ Hundu siiridha

5. Barsiisaan/tuun Afaan Oromoo kee yeroo qub-guddeessa siin barsiisuu/tuu haala akkmin sin barsiisuu?
A/ maalumaa isaa qofaa B/fakkeenya deeggaruun C/akka nuttii waliif sirreessinu gochuun D/Hundu
6. Dandeetti kee gabbifachuuf barreeffama adda addaa yemmuu barreessitu qub-guddeessatti fayyadamtaa?
A/ Hama tokko B/ Sirriittan fayyadama C/ Hin fayyadamu D/ Hinbeeku
7. Qub-guddeessa barnnoota Afaan oromoo keessatti fayyidaawaan maliif akka olaan beektaa?
A/ Eeyyeen sirritti baka B/Hinbeeku C/ Irra caalaa isaa beeka D/muraasa isa qofa beeka
8. Barreeffama kee keessatti sirnnoota tuqaalee sirritti itti fayyadamtaa?
A/ Eeyyeen B/ Lakkii
9. Akkaa atti barreeffama kee gabbiffattuufi barsiisaan/tuun kee sirnoota tuqaalee akka itti fayyadamtu sitasiisu?
A/ Afaan qofaan dubata/tti B/ Barreeffama adda addaa nuuf kennuun nushaakalsiisuu
C/ Gonkumaa shaakalee hin beeknu
10. Sirnoonni tuqaalee barreeffama Afaan oromoo keessatti qub-guddeessa waliin hariiroo ni qabuu?
A/Eeyyee B/Lakkii

DABALEE -C

Gaafannoo Barsiisotaa

Kabajamoota Barsiisota Afaan Oromoo mana barumsaa Qophaa'ina sabbataa kaayyoon guddaan af-gaaffii kanaa rakkina barattoonni itti fayyadama Unka keeyyataa qub-gudeessaafi sirna tuqaalee irratti qaban odeeffannoo ga'aa argachuuf waan ta'eef, odeeffannoo dhugaa ta'e akka naaf kennitan kabaajan isin gaafadha.

1. Barattoota barreeffama yeroo shaakalsiiftanii akka Unka keeyyataatti fayyadamani gotuu?
2. Barattoonni akka keeyyataa sireesanni barreessanni maal gochuu qabdu?
3. Barattoota keessanii yeroo barsiiftanii fayyidalee qub-guddeessa itti himtu?
4. Barattoonni keesan bakka itti qub-guddeessatti fayyadamanni akka addaa bafatani gochudhaanii barsiiftuu?
5. Danddeetti itti fayyadama sirnoota tuqaalee akka beekan gotaniitu?
6. Rakkoon itti fayyadama sirnoota tuqaalee barreeffama barattaa keessatti mul'atu sirreesufi, yaadni furmaata maali jetuu?